

от. Петро Лабуда

Добра Новина

Від проповідування
до написання

ДОБРА НОВИНА

Від проповідування до написання

от. Петро Лабуда

ДОБРА НОВИНА

Від проповідування до написання

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wydawnictwo Naukowe

Kraków 2025

Recenzja wydawnicza • Рецензія на видання
ks. prof. dr hab. Sławomir Stasiak • от. проф. др габ. Славомір Стасяк

Tłumaczenie • Переклад
ks. Oleg Salamon • от. Олег Саламон

Opracowanie graficzne i łamanie
Piotr Pielach, i-Press

Projekt okładki
Marta Jaszczuk

Na okładce
tło © Sergii Moscaliuk (AdobeStock)

Ukraiński tekst Pisma Świętego
Святе Письмо Старого та Нового Завіту,
перекл. о. Івана Хоменка, Львів: Місіонер, 2007.

Publikacja dofinansowana z subwencji
dla Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowe (CC BY 4.0)

Copyright © 2025 by ks. Piotr Łabuda

ISBN 978-83-8370-110-3 (druk)
ISBN 978-83-8370-111-0 (online)

 <https://doi.org/10.15633/9788383701110>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydawnictwo Naukowe
30-348 Kraków, ul. Bobrzyńskiego 10

wydawnictwo@upjp2.edu.pl
<https://ksiegarnia.upjp2.edu.pl>

Передмова

Переклад на українську мову книги о. д-ра наук Пьотра Лабуди проф. Папського Університету Йоана Павла II у Кракові «Добра новина. Від проповідування до написання» – це вдала спроба поєднати академічну екзегезу з пасторальною катехезою. Виходячи з біблійного запитання Филипа «Чи розумієш, що читаєш?» (Діян 8, 30), автор послідовно веде читача від базових понять («Євангеліє», «євангелізувати») до історії формування євангельської традиції, демонструючи, як живе слово Ісуса стало писемним свідченням Церкви. Отець Пьотр Лабуда переконливо показує, що Євангелія – це не біографії у сучасному сенсі, а богословські наративи, в яких історія Ісуса відображається як звершення Старого Завіту та як історія спасіння.

Особливостями цієї книги є чітка структура, методична ясність і педагогічна мова. Автор вводить читача в ключові дискусії новозавітної науки (синоптичний факт і «синоптична проблема», теорія двох джерел, гіпотеза Q «Галілейського Євангелія») без перенавантаження термінологією; щоразу подає підстави й обмеження кожної гіпотези. Особливої уваги варта наративна перспектива: Євангелія читаються як цілісні оповіді з внутрішньою логікою сюжету, персонажів і мотивів. Це підхід, що реально допомагає священикам, катехитам, студентам та кожній віруючій людині читати «від початку до кінця», а не фрагментарно.

Важливим книжковим здобутком є інтеграція джерел: від біблійних текстів до Отців Церкви (Іриней, Оріген, Августин) і до вказівок *Dei Verbum* щодо жанрів та наміру агіографів. Автор водночас зберігає баланс між історично-критичним аналізом і вірою Церкви. Захищаючи історичність Ісуса, він уникає штучного поділу на «Ісуса історії» та «Христа віри», наголошуючи на єдності слова і діла Учителя та на церковному контексті передання.

Книга адресована широкому колу читачів: семінаристам, студентам теології та релігієзнавства, катехитам, священнослужителям, а також зацікавленим мирянам. Для одних вона може стати системним введенням у екзегезу Євангелій; а для інших – надійним довідником у підготовці проповідей і занять. Це сьогодні особливо цінне в контексті невеликої кількості якісної богословської літератури в українській мові.

«Добра новина. Від проповідування до написання» – це зріле, доступне й водночас науково обґрунтоване введення в біблійну теологію Нового Завіту. Воно може допомогти не лише краще розуміти біблійний текст, а й молитися ним, виховуючи в читачеві те, до чого спонукає саме Євангеліє: віру, що веде до спасіння.

+ Мечислав Мокшицький
Архієпископ Митрополит Львівський

Пізнаючи слово...

«Чи розумієш, що читаєш?» (Дії 8, 30) – запитав Филип Кандаки, вельможа етіопської цариці. Той відповів: «Та як я можу, коли ніхто мене не наставить?» (Дії 8, 31). Хоча подія, описана в Діяннях Апостолів (Дії 8, 26–40), відбулася дві тисячі років тому, вона до сьогодні несе в собі символічний вимір, розкриваючи ситуацію багатьох християн, які сильно страждають від того, що не розуміють Біблію. Це нерозуміння найчастіше пов'язане з тим, що вони не підготовлені до читання, а також не мають належного провідника, який би допоміг їм – скерував їх. Деякі також є дуже нетерплячими, бажаючи повністю зрозуміти послання богонатхненних книг при першому ж читанні. Однак розуміння Святого Письма залежить від багатьох факторів і вимагає зусиль.

Перш за все, важливо усвідомити важливість і значення Писання. Адже сама Біблія свідчить про те, що вона є унікальною книгою, яка була написана за Божим натхненням (2 Тим 3, 16; 2 Петр 1, 21). Ця книга походить від Бога – вона є святою книгою і повинна сприйматися нами як така.

У своїй книзі «Біблійне коло» Роман Брандштеттер згадує унікальний заповіт свого дідуся: «Ти будеш постійно читати Біблію, – сказав він мені, – ти полюбиш її більше, ніж своїх батьків... Більше, ніж мене... Ти ніколи не розлучишся з нею. І коли ти постарієш, то прийдеш до переконання, що всі книги, які ти прочитав

у своєму житті, є лише невмілими коментарями до цієї єдиної Книги»¹.

Я бажаю всім читачам наполегливо читати Біблію, насолоджуватися її мудрістю і, перш за все, щоб їх читання принесло плоди в їх повністю християнському житті.

¹ R. Brandstaetter, *Krag biblijny*, Warszawa 1977, с. 9–10.

1

Євангеліє

Що означає слово «Євангеліє»?

Коли ми говоримо про книги, які розповідають історію Ісуса Христа, ми використовуємо грецьке слово «євангеліє». Цей термін міцно закріпився в польській мові і майже завжди асоціюється з першими чотирма книгами Нового Завіту – історією Ісуса Христа за Євангелієм від Марка, за Євангелієм від Матея, за Євангелієм від Луки та за Євангелієм від Івана. Варто, однак, пам'ятати, що слово «євангеліє» спочатку мало ширше значення¹.

Для давньогрецьких письменників цей термін, відповідно до значення слова *euangelion* («добра новина»), означав «добре послання» або «нагороду за принесення доброї новини». Отже, спочатку термін «євангеліон» мав по суті світське значення і не був пов'язаний з релігійною сферою. Релігійного відтінку він набув у римську епоху, близько 9 року нашої ери, коли народження божественного Августа було названо *euangelion* («початок доброї новини»). Про це можна дізнатися зі стародавнього напису, який називається «напис

¹ Поп. А. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne*, ч. 1: *Wprowadzenie ogólne*, Tarnów 2001, с. 15.

з Прієне». Пізніше терміном «блага вість» стали називати офіційно оголошені звістки про найважливіші події під час правління цезаря: сходження на престол, видання указів, військові перемоги, укладення миру. Все це підкреслювало божественність імператора. Термін «євангеліон» також став асоціюватися з приношеннями божествам з нагоди сприятливих подій.

У Святому Письмі значення терміну «євангеліон» також еволюціонувало. У Старому Завіті його відповідником є єврейський іменник *besorah*, що означає «радісна звістка» (2 Сам 18.20.25.27; 2 Цар 7.9) або «плата, яка належить за добру звістку» (2 Сам 4.10). Згодом натхненні автори почали використовувати його для вираження очікування майбутнього спасіння від Бога (Іс 40, 9; 52, 7; 60, 6; 61, 1). Подальші зміни відбулися в Новому Завіті. Адже прийняття християнами терміну «єуангеліон» супроводжувалося чітким протиставленням Ісуса Христа імператору, що правив у Римі. Як для язичників «доброю новиною» був кесар, так для християн «доброю новиною» був Ісус Христос. Однак, в жодному разі не слід пов'язувати ці дві частини Доброї Новини разом. Бо Ісус Христос є єдиною істинною Доброю Новиною.

Учні Христа, називаючи життя і вчення Вчителя з Назарету «Євангелієм», протистояли будь-яким припущенням, що спасіння («Добра Новина») може «статися» через будь-яку людину, навіть через самого імператора.

Євангеліє — «Євангелізувати» — “благовістити”

У Новому Завіті слова «Євангеліє» і «євангелізувати» завжди мають релігійне значення². Найдавніші свідчення використання терміну «євангелізувати» можна знайти в посланнях святого апостола Павла, де він вживається насамперед для позначення всієї апостольської проповіді, з чітким акцентом на спасіння всіх людей (Рим 2, 16). Євангеліє Христове, в розумінні Павла, означає Радісну Новину, яку приніс Ісус Христос, але в той же час вказує на спасіння, здійснене Ним. Апостол народів також підкреслює, що Євангеліє несе в собі силу, яка має своє джерело в Ісусі Христі. Його проголошення є його обов'язком (1 Кор 9, 16).

Апостол Павло пише про «Євангеліє» (Рим 1, 16; 1, 16; 11, 28). Однак, в листах Павла можна знайти і інші терміни: «Євангеліє Боже» (наприклад, Рим 2, 16; 16, 25) або “Євангеліє Христове” (Рим 15, 19; 1 Кор 9, 12). У Посланні до Римлян Павло також пише про «його Євангеліє» (наприклад, Рим 2, 16; 16, 25). Таким терміном позначається проголошення вістки про спасительну дію Бога в Ісусі Христі. А в своєму посланні до громади в Коринфі Павло називає Євангелієм істину віри про смерть, воскресіння і об'явлення Ісуса, прийняту і передану коринф'янам (1 Кор 15, 1-5). Дотримання Євангелія – тобто Христа – веде людину до спасіння.

З огляду на історію Ісуса Христа, терміни «Євангеліє» і «євангелізувати» вперше були використані в синагозі Назарету, де Ісус представився як проповідник Доброї Новини, проголошеної Ісаєю (Іс 61, 1; та Лк 4, 18). Також відповідаючи Іоанну Хрестителю,

2 Поп. H. Langkammer, *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1982, с. 325 н.

Учитель з Назарету заявив, що настав час проповідувати Євангеліє (Мт 11, 4-6; Лк 7, 22). Ця Добра Новина – месіанська діяльність Ісуса Христа. А перед усім, Добра Новина – це сам Ісус Христос.

«Євангеліє» чи «євангелії»?

У пролозі першого Євангелія читаємо: «Початок Євангелія Ісуса Христа, Сина Божого» (Мк 1, 1). Отже, «Євангеліє» – це не просто слова і вчинки Ісуса Христа, проповідувані конкретними людьми. Марко, пишучи «Євангеліє від Ісуса Христа», створює новий літературний жанр – саме «євангеліє». Коли очевидці Ісуса почали відходити у вічність, виникла потреба записати їхні свідчення. З цієї ж причини з'явилися чотири наступні Євангелія: від Марка, Матвія, Луки та Іоанна. Варто, однак, зазначити, що завжди є посилання на одне «Євангеліє» (число в однині), яке проповідується різними свідками: Павлом, Марком, Матвієм, Лукою, Іваном³.

Оскільки Ісус продовжує жити як піднесений Христос після завершення своєї земної діяльності, слово про Нього завжди є радісною, живою і актуальною новиною. Таким чином, Ісус Христос є Євангелієм – можна також сказати, що Євангеліє теж є Ісусом Христом, Сином Божим (лат.) (Мк 8, 35).

У другому столітті термін «Євангеліє» означав не тільки «подію про Ісуса»⁴ але й те, в чому цей зміст міститься, тобто книгу. Святий Іриней у другій половині II століття відносить це слово саме до книги: «Лука, учень Павла, записав в одній книзі проповідувану

3 Термін „євангеліє” – написаний малою літерою – означає літературний жанр.

4 На «подія Ісуса» складаються Його наука, вчинені через нього знаки, але і Він сам.

ним Євангелію». Він пов'язує цю книгу з Лукою як її автором⁵. Він також знав імена чотирьох євангелістів. Однак стверджував, що існує «одне чотириобразне Євангеліє». Цю істину також висловлює Оріген: «Хоча воно було написане чотирма, але це єдине Євангеліє». Подібне твердження можна знайти і у святого Августина, який говорить про «чотири книги єдиного і неповторного Євангелія». Істинність єдиного Євангелія також виражається прийменником «від». Розміщення його перед іменем євангеліста підкреслює, що Євангеліє як Добра Новина спасіння є одне, але воно було представлене в чотирьох варіантах відомими нам авторами-редакторами⁶.

Вираз «Євангеліє від» з'являється в папірусі Бодмера II з II століття. Імена євангелістів також з'являються в сирійських і старолатинських перекладах того ж періоду. Можна зробити висновок, що асоціація імен євангелістів з окремими творами виникла дуже рано. Починаючи з апостольського учня Папія з Іераполіса – як у Східній, так і в Західній Церкві – чотири канонічні Євангелія почали приписувати Матвію, Марку, Луці та Івану. Сталість цього приписування свідчить про велику турботу Церкви про збереження традиції щодо їхнього авторства. Згадуючи ім'я конкретного євангеліста, вона підкреслювала його внесок у приписуваний йому твір і відповідальність за його створення.

Слід пам'ятати, що автори Євангелій не мали наміру писати біографію Ісуса Христа. Їхньою головною метою було проголошування доброї новини про звершене Ним спасіння. Тому можна сказати, що мета написання збігалася з метою усного проповідування.

⁵ Пор. Іриней, *Adversus haereses*, III, 1, 1.

⁶ Пор. P. Łabuda, *Ewangelie*, в: *Poznając Biblię*, ч. 2, ред. P. Łabuda, Tarnów 2010, с. 105.

2

Час Ісуса Христа: проповідування Доброї Новини

Євангеліє є твором, на створення якого вплинули кілька основних етапів. Спочатку, звичайно, був час проповідування Доброї Новини Ісусом Христом. Після Його вознесіння настав час переказу Доброї Новини учнями. Цей період ми називаємо після пасхальним часом. Зрештою настав час редагування та запису почергових євангелій⁷.

Початки Євангелія — вчення і діяльність Ісуса

Час діяльності і вчення Ісуса часто називають часом перед пасхальної спільноти. Адресатами промов Ісуса були натовпи, конкретні особи, згадані по імені або за виконуваною функцією, а також обрані Учителем учні, які супроводжували Його і були свідками Його діянь і слів. Проповідуючи вчення, Ісус враховував менталітет своїх слухачів. Він також використовував відомі в Його часи форми

⁷ Поп. А. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne*, ч. 1, с. 28 н.; J. Kudasiewicz, *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Ząbki 1999, с. 60 н.

навчання. Це були притчі, оповідання, алегорії, запитання, різні заклики та настанови.

Отже, все почалося з живого слова Вчителя. На його основі були опрацьовані чотири Євангелія.

Частина слухачів Учителя з Назарету супроводжувала його в дорозі, частина брала участь у зустрічах з ним у різних місцях. Саме серед них усіх зберіглася традиція його слів і вчинків.

Ісус був визнаний вчителем і пророком. У культурі Близького Сходу термін «вчитель» стосувався людини, яка ділилася власною мудрістю. Пророк же був Божим чоловіком, який передавав слова Бога. Ісуса також називали Раббі (Раві) – Учителем, що було виявом справжньої поваги до Нього і Його вчення (Мк 11, 21).

Запам'ятати, щоб передати

Ті, хто передавали слова і вчинки Ісуса, найчастіше були неписьменними людьми. Однак слід пам'ятати, що вони мали велику здатність запам'ятовувати і передавати розповіді про події, в яких брали участь або про які лише чули. Серед обраного народу сформувалася система навчання, необхідна для вірного збереження пам'яті про події, важливі з національної та релігійної точки зору. Це навчання вже за часів Ісуса, найімовірніше, спиралося на три інституції. Слід згадати: рідний дім, синагогу та початкову школу. На голові сім'ї лежав обов'язок ввести дитину в релігійні традиції, які потрібно було вивчити напам'ять (особливо кредо обраного народу – Втор 26, 5-10). Ми також знаємо про існування синагоги в Назареті, де виховувався Ісус (Лк 4, 16). Руїни синагоги й

досі можна побачити в Капернаумі. (Мк 1, 21; Ів 6, 59). Синагогальні богослужіння починалися з читання Декалогу та Шема Ізраїль. Потім старший синагоги вказував особу, яка читала відповідний уривок з Біблії. Варто пам'ятати, що в єврейському тексті не записуються голосні, тому читання текстів було складним завданням і часто доводилося заздалегідь вивчати їх напам'ять. За часів Ісуса в Галілеї вже існували школи. У них діяло правило: «Спочатку вичи напам'ять, потім зрозумій».

Форма навчання, яку застосовував Ісус, полегшувала запам'ятовування. Ісус не використовував теологічну мову, багату на визначення, розрізнення, точні граматичні конструкції. Спосіб мовлення Учителя з Назарету був надзвичайно образним і водночас конкретним, що відсилало до життєвого досвіду Його слухачів. Водночас Він використовував певні прийоми, що сприяли запам'ятовуванню, наприклад, повторення чи паралелізми, що полегшувало передачу Його вчення і, завдяки цьому, забезпечувало його збереження.

Слід також пам'ятати, що учні любили свого Вчителя. Якщо єврейські вчителі зобов'язували учнів любити і дотримуватися Тори, то Ісус очікував від них встановлення з Ним, як з об'явником Отця, стосунків любові. Слово Ісуса, яке було основою вічного життя, мало для учнів виняткову цінність (Мт 7, 24-27). Тому вони слухали їх, зберігали і передавали. Адже це було слово, яке стояло біля витоків спасіння. Однак слід зауважити, що в Євангеліях є також слова Ісуса, які не зовсім зрозумілі. І вони є одним із доказів автентичності переданого послання.

Передавання вчення Учителя учнями

Початком передаванню послужили дві обставини. Однією з них була місіонерська діяльність учнів, які проповідували Добру Новину. Вони провіщали прихід Царства Божого. Це вчення було спрямовано в основному до обраного народу. Учні вважали себе уповноваженими нагадувати слова Учителя і коментувати їх. Другою обставиною, що сприяла передаванню, був спосіб життя групи учнів Ісуса Христа, який відповідав вченню Учителя. Йдеться тут насамперед про заклик до витривалості (Лк 14, 26; 9, 62), слова про винагороду для тих, які пішли за Ісусом Христом (Мк 10, 28–29), про готовність до служіння (Мк 10, 43–44), про готовність прощати (Мт 6, 14), про довіру до Отця в будь-якій ситуації (Мт 6, 25–33). Цей спосіб життя був своєрідною формою передавання.

Передавання про Ісуса було започатковане ще за Його життя. Воно набуло нового значення після страждань, смерті, воскресіння і вознесіння Вчителя з Назарету. Особливо після зіслання Святого Духа.

3

Час апостолів: поширення Доброї Новини

Час апостолів

З певним спрощенням можна сказати, що після часу проповідування Доброї Новини Ісусом Христом настав час проповідування послання про спасіння Його учнями. В особливий спосіб ця спільнота починає проповідувати Євангеліє після вознесіння Учителя. Зміцнені даром Святого Духа, учні почали проповідувати Добру Новину від Єрусалима і Самарії аж до кінців землі.

Основним змістом вчення апостолів були спасительні події з життя Христа – починаючи від благовіщення Марії в Назареті і закінчуючи вознесінням Ісуса Христа. Однак особливий наголос робився на подіях, пов'язаних зі смертю і воскресінням Учителя з Назарету.

Особливістю апостольського проповідування було те, що слова і вчинки Ісуса не передавалися у хронічному порядку, а інтерпретувалися, шукаючи їх повнішого значення. Це було можливо завдяки

тому, що апостоли перебували під впливом пасхальних подій, маючи в собі силу Святого Духа.

Послання учнів як роздуми (медитація) над словами і діями Ісуса

Прикладом медитативного підходу до слів Ісуса може бути проповідь про Його воскресіння. Апостоли багато разів замислювалися над тим, що означає, що Ісус мав воскреснути на третій день. Лише під впливом певних подій, в яких їм випало взяти участь, вони зрозуміли все, що провістив їм Учитель (Лк 18, 31-34; Й 12, 16).

Поруч із зусиллям повнішого розуміння науки Вчителя в апостольському проповідуванні видно також і адаптаційне зусилля – своєрідне її переосмислення з огляду на нові обставини та викликані ними потреби конкретних слухачів.

Говорячи про процес формування остаточного вигляду Євангелія, слід пам'ятати, що вже сам переклад вчення Ісуса Христа з арамейської мови на грецьку вимагав відповідних перетворень.

Текст Євангелія також був адаптований до нових обставин проповідування. Адже Добра Новина почала поширюватися по всьому тоді відомому світу. Передаючи Добру Новину, учні мусили пояснювати деякі терміни. Тому, згадуючи слово «Ефата», Марко додав переклад: «тобто: „Відкрийся!“» (Мк 7, 34). Євангеліст, прагнучи зберегти максимальну вірність передачі, одночасно дбав про те, щоб вона була добре зрозуміла слухачам.

Цей переказ відбувався в пасхальній спільноті, яка збиралася навколо тих, які були з Ісусом від «хрищення Йоана аж до дня, коли він від нас вознісся» (Ді 1, 21–22).

Керигма і катехизація

У Церкві не можна говорити про якесь приховане знання, призначене виключно для обраних. Можна ж говорити про певні рівні проповідування. Йдеться про те, що знання, яке хотіли передати слухачам, потрібно було адаптувати до їхнього рівня, до їхніх перцептивних можливостей (1 Кор 3, 1–2).

У ранньохристиянській Церкві, але й у пізніших століттях, можна говорити про дві основні форми проповідування: першу з них ми називаємо керагмою, тобто місіонерським проповідуванням, яке було спрямовано до нехристиян. Його суть полягала у заклику до зміни життя і прийняття віри в Ісуса Христа. Другою формою передачі Доброї Новини була катехизація, тобто поглиблення віри вже навернених. Завжди центром катехизації був Ісус Христос і те, «що в усіх Писаннях стосувалося Його» (Лк 24, 27). Завданням катехизації також було допомагати християнським громадам долати щоденні проблеми, споглядаючи на них з точки зору вчення Ісуса Христа.

Прикладом такого проповідування може бути діяльність Апостола Народів. Його писання показують, як звістка про Вчителя з Назарета зазнавала адаптації залежно від того, чи була вона спрямована до християн юдейського походження чи язичницького.

Потреби спільноти віруючих не залишилися без впливу на спосіб передання слів Ісуса. Відповідно до цього їх відтворювали, поєднуючи у відповідні тематичні групи. Згодом – про що повідомляє святий Лука – робили спроби записати події життя Ісуса Христа (Лк 1, 1). Це насамперед служило місійним, катехитичним та літургійним цілям.

4

Час редакторів: запис книг

Блоки усної традиції

Спочатку спільнота зосереджувалася на спасительному характері пасхальної таємниці. Пізніше намагалися збирати також перекази про інші христологічні таємниці.

Основним блоком традиції про Ісуса, який викликав особливий інтерес, був опис Його страждань і смерті. Слідкуючи послідовно за євангеліями, можна побачити своєрідний процес дедалі повнішого розуміння спасительного виміру цих подій. Другий блок традиції, який, як видається, виникав і формувався паралельно до першого, був внутрішньо різноманітним. Він охоплював збірки притч Ісуса, колекції суперечок, пов'язаних з Його вченням, а також розповіді про події, пов'язані з Ним, зокрема чудеса і знаки. Одним з останніх блоків традиції є оповіді, пов'язані з народженням Спасителя. Вони охоплюють перші два розділи Євангелія від Матвія та Євангелія від Луки.

Формування окремих традицій було складним процесом, що відбувався в ранніх громадах. Прикметно, що їх записування не спричинило зникнення усної традиції. Обидві вони ще деякий час співіснували і впливали одна на одну. Також впливали одна на одну і традиції різних спільнот.

Роль редакторів Євангелія

Завдяки запису слів і вчинків Ісуса вони отримали чітке тлумачення. Слід пам'ятати, що робота євангелістів полягала не лише в копіїванні окремих оповідей, а була редагуванням теологічного характеру. Кожен з євангелістів мав на увазі потреби спільнот, до яких були адресовані їхні твори. Їх завданням було не тільки записати Добру Новину, але й пояснити їм її теологічне значення.

Добра Новина Ісуса Христа і про Ісуса Христа доступна кожному з нас. Ми завдячуємо цьому євангелістам, які надали усній традиції остаточну літературну форму. Євангелістами, тобто творчими редакторами, які зібрали і поєднали всі доступні їм традиції, були Матвій, Марко, Лука і Іван.

Євангелія є синтезом історії та теології. Адже вони не тільки містять факти, але й пояснюють їх значення. Слід пам'ятати, що євангелісти хотіли описати не стільки людську історію Ісуса, скільки, перш за все, Божу історію спасіння.

Конституція Dei Verbum нагадує: «Тлумач Святого Письма, – щоб збагнути, що саме Бог хотів нам передати, – мусить уважно дослідити, що насправді агіографи намірялися виразити і що через їхні слова Бог зволив відкрити. Щоб збагнути наміри агіографів, слід,

серед іншого, брати до уваги літературні жанри. Адже правду представляють і виражають по-різному в різних текстах: в історичних інакше, ніж у пророчих, ще інакше – в поетичних текстах чи інших способах мовлення. Тож тлумач має шукати сенс, що його агіограф хотів виразити і виразив у конкретних обставинах свого часу і своєї культури, за допомогою властивих його добі літературних жанрів. Для правильного розуміння того, що священний автор хотів висловити у своїх писаннях, слід звернути належну увагу як на звичні та природні для часів агіографа способи відчувати, висловлюватися чи розповідати, так і на загальноприйняті в ту епоху способи спілкування між людьми»⁸.

Однак Євангелія не є виключно теологічним твором. Адже вони передають також справжню історію, автентичну біографію Ісуса Христа. Євангелісти описували слова, вчинки та знаки Ісуса, щоб пробудити віру в читачах. Оскільки вони не були хроністами, вони не завжди дбали про фактичні деталі та хронологію подій. Євангелія не є хроніками чи біографіями, але містять справжні слова та вчинки Ісуса Христа.

Євангеліє — запис справжніх слів і діянь Ісуса

Деякі дослідники, реконструюючи послідовні етапи створення Євангелія, хоча і не заперечують історичність Ісуса Христа, стверджують, що його образ, представлений в Євангеліях, є витвором

8 II Ватиканський Собор, Догматична конституція про Боже Об'явлення *Dei Verbum*, 12.

первісної спільноти Церкви. На їхню думку, в основі Євангелія лежить не стільки історична особа Ісуса Христа, скільки віра первісної християнської спільноти⁹. Прийняття припущення, що первісна громада була співтворцем Євангелія, привело їх до помилкового розрізнення між Ісусом історії та Христом віри. Вони не брали до уваги, що вчення первісної Церкви передавало не тільки віру в Ісуса, але й, перш за все, факти з Його життя. Отже, і Євангелія є записом справжніх слів і вчинків Ісуса Христа.

Спільнотна спрямованість редагування Євангелій

Автори Євангелія були не тільки компіляторами, але й редакторами, які усвідомлювали мету своєї роботи. З доступних їм усних і письмових джерел вони вибирали ті фрагменти, які могли виявитися корисними для представлення вчення певним групам адресатів. Адже християн єврейського походження турбували інші проблеми, ніж християн, які навернулися з язичництва. Тому, наприклад, згадки про розлучення зустрічаються лише в Євангелії від Матвія (Мт 5, 32; 19, 9), адресованій християнам, що походили з іудаїзму. Певну мету можна також побачити, наприклад, у редакції Нагірної проповіді: святий Лука зберігає лише ті її фрагменти, які були в колі інтересів навернених з язичництва (Лк 6, 20-49).

9 Критичну оцінку цих поглядів див. J. Kudasiewicz, *Jezus historii a Chrystus wiary*, Lublin 1987.

Композиція Євангелія

Євангелія відрізняються між собою за композицією. Наприклад, святий Матей поділив свою працю на п'ять великих промов, кожна з яких закінчується характерною формулою (Мт 7, 28; 11, 1; 13, 53; 19, 1; 26, 1). Таким чином він підкреслив, що це Нове П'ятикнижжя, сформульоване з думкою про християн, що походять з іудаїзму. Для святого Луки центральним пунктом є Єрусалим, місце спасительних подій: смерті, воскресіння, зішестя Святого Духа і початку апостольської місії. Читаючи Євангеліє від святого Луки, можна скласти враження, що Ісус постійно перебував у дорозі до Святого Міста. Крім того, неважко зауважити, що разом із Діяннями Апостолів Євангеліє від святого Луки творить прекрасний диптих, сполучною ланкою якого є саме Єрусалим. Євангеліє описує подорож Ісуса з Галілеї через Самарію до Єрусалима (Лк 9, 51-19, 27), у якій сповнилися всі спасенні діла, натомість Діяння Апостолів описують зішестя Святого Духа у Святому Місті, а потім місійну подорож апостолів у протилежному напрямку, тобто з Єрусалима, через Самарію аж до краю землі (Діян 1, 8). Єрусалим, таким чином, є пунктом завершення спасенної місії Ісуса і пунктом початку місійної діяльності апостолів.

Спасительна цінність Євангелія

Слід пам'ятати, що завданням Євангелія в першу чергу є привести людину до спасіння. Тому люди, а навіть цілі спільноти, керовані Святим Духом, зберігали слова і описи подій, які є ключовими

в цьому відношенні. Звичайно, потрібно постійно і різними способами досліджувати істини, що містяться в Євангеліях. Завдяки ним ми отримуємо здатність прийняти справжню віру, що веде до спасіння. І саме в цьому полягає головна мета Доброї Новини.

Літературні жанри в Новому Завіті

У новозавітних текстах можна виокремити жанри, знання яких є необхідним для того, щоб правильно їх інтерпретувати. Самі євангелія можна вважати більшими цілісними творами, у яких можна виокремити такі жанри:¹⁰

1. Правові формули – тобто правові вказівки. Прикладом цього може бути казуїстична формула («Хто відпускає свою жінку...») або правила, що регулюють життя спільноти Ісуса (Мк 9, 33–50; Мт 18, 1–35);
2. Пророчі формули – посилаються на слова пророків Старого Завіту. Після вступу (наприклад «Не бійтеся») зазвичай слідує пророцтва про спасіння, застереження, підкріплені погрозами (Мт 12, 41–42), або заклики до покаяння і навернення (Мт 4, 17);
3. Формули мудрості – їх можна розділити на три категорії: правила мудрості в буквальному сенсі (наприклад, «з переповненого серця говорять його уста»), категоричні застереження («Лікарю, вилікуй себе самого») та питання мудрості

¹⁰ Поп. К. Romaniuk, *Morfokrytyka i historia redakcji*, Warszawa 1983, с. 36 н.

- («Чи може сліпий водити сліпого?»). Ці формули виражають певні надчасові правила;
4. Притчі – є відповідником старозавітного *машалу*. Вони використовують образи ситуацій, зрозумілих досвіду слухачів, щоб ілюструвати істину вищого порядку;
 5. Алгоритми – нагадують притчі, але замість порівняльного елемента («Царство Небесне є подібне до...») у вступній формулі міститься ідентифікуючий елемент («Я є виноградина правдива...»);
 6. Формули «Я» – визначають особу та місію Ісуса, іноді в позитивній, іноді в негативній формі;
 7. Описи покликання – стосуються покликання апостолів (Мт 8, 18-22; Лк 9, 57-62);
 8. Парадигми – короткі оповідання, які є своєрідними відповідниками сучасних прикладів для проповідей. Їх можна поділити на полемічні діалоги, повчальні розмови та біографічні оповідання. Вони вважаються одними з найдавніших новозавітних долітературних одиниць. Зазвичай у кінці цих оповідань міститься пояснення Ісуса, яке і надає сенс всьому оповіданню;
 9. Описи чудес – мають на меті розкрити Божу силу, що діє в Ісусі. Їх можна розділити на описи чудесних зцілень та описи явлень Ісуса. Їх завданням є представлення того, що Ісус зробив, а не того, що сказав. Для первісної громади вони мали дуже велику цінність;
 10. Історичні записи – містять розповіді про події, відомі з позабіблійних джерел (наприклад, Ді 12, 20-23; Мк 6, 17-29);

11. Опис страстей Господніх – вже на долітературному етапі вони мали існувати як окремий літературний жанр. Вони не є ані хронікою, ані моралізаторським трактатом, але мають характер історії спасіння. Їхня цінність є дуже великою.

Вищезазначені жанри охоплюють більшу частину матеріалу, пов'язаного зі словами та діями Ісуса. Крім них, можна виділити й інші.

Критерії, що застосовуються при встановленні автентичності слів і діянь Ісуса

Дослідження і пошуки автентичних слів (*ipsissima verba*) і діянь (*ipsissima facta*) Ісуса можна порівняти з процесом індуктивного міркування, під час якого на основі різних передумов відтворюється хід подій. Ці елементи, ретельно проаналізовані та порівняні, приводять до слідів автентичних слів і вчинків Ісуса. При цьому застосовуються певні критерії:

1. Критерій множинної традиції чи також множинних свідчень. Можна сказати, що ті слова і вчинки Ісуса, які містяться у всіх або майже всіх Євангеліях, слід вважати автентичними. Заперечення історичності слова або факту, підтвердженого кількома різними традиціями, має бути особливо добре обґрунтованим;
2. Відповідність історико-географічним реаліям. Можна вважати, що ті висловлювання Ісуса і події з Його життя, які мають яскраво виражене палестинське забарвлення, можна вважати автентичними. Відповідність середовищу є значною мірою

тестом автентичності. Також важливим є представлення історичних постатей (наприклад, царів, імператорів, первосвящеників) відповідно до того, що про них відомо з інших історичних творів. Також образ фарисеїв і садукеев слід вважати автентичним, оскільки він гармонує з образом, що вимальовується з позаєвангельських джерел;

3. Критерій безперервності або відповідності. Слова, приписувані Ісусу в Євангеліях, вважаються автентичними, якщо вони відповідають суті Його послання. Ісус проповідував прихід Царства Божого як есхатологічне виконання пророцтв Старого Завіту. Притчі про Царство Небесне (наприклад, Мт 13, 1-50) і блаженства (Мт 5, 3-12; Лк 6, 20-26) мають саме такий характер. Есхатологічний аспект, зосереджений на проголошенні месіанського царства, є найхарактернішою рисою послання Ісуса, на відміну від вчення первісної Церкви, в якому більший акцент ставився на моральних аспектах;
4. Критерій несумісності або невідповідності. Цей критерій підкреслює і визнає справжніми ті слова і вчинки, які позитивно виділяються на тлі популярних у часи Ісуса ідей Старого Завіту і проповідей первісної Церкви. Діючи в конкретному релігійному контексті, Ісус вдосконалює певні ідеї та виводить з них остаточні наслідки. Саме таким підходом Він виявляє новизну та оригінальність проповідуваних ним тез;
5. Критерій несуперечності між діями та словами Ісуса. Слід пам'ятати, що поведінка та вчення Ісуса становлять цілковиту єдність. Його життя є відображенням проповідуваного ним вчення. Тому саме гармонія слів і дій підтверджує автентичність переданого послання.

Звичайно, не всі критерії мають однакову цінність для встановлення автентичності слів (*ipsissima verba*) і вчинків (*ipsissima facta*) Ісуса. Реконструюючи його історичний образ, слід застосовувати їх у сукупності. Тільки це дозволяє дійти до оригінальних слів і вчинків Учителя з Назарету.

5

Специфіка Євангелія

Євангелія як наративи

Євангелія є наративами, тобто висловлюваннями, які подають події в певному часовому та причинно-наслідковому порядку¹¹. Кожна нарація, а отже й кожне Євангеліє, показує події у взаємозв'язку між собою, а також із суб'єктами, які в них беруть участь. Слухач або ж читач виступає в ролі адресата, тоді як оповідач як відправник прагне його зацікавити, переконати в правдивості та слушності представлених подій. Адже рисою нарації є певна дистанція між подією та її сприймачем. Ця дистанція є необхідною, щоб він міг сформулювати власне судження про подію.

Твердження, що Євангелія мають наративну структуру, є дуже важливим, оскільки в апокрифічних текстах, як правило, можна помітити відсутність такої структури¹². Хоча апокрифічні тексти містять легендарні висловлювання Ісуса, але в них відсутній саме розгорнутий наративний елемент.

¹¹ Пор. *Nowy słownik języka polskiego*, ред. E. Sobol, Warszawa 2002, с. 502.

¹² Наприклад, Євангеліє від Томи, апокриф, що походить з початку II століття, її не містить.

Основним сполучною ланкою нарації є сюжет, тобто внутрішній зв'язок між персонажами, мотивацією їхніх дій та позиціями. Сюжет передбачає причинно-наслідковий зв'язок між реальними або лише можливими подіями. Читати текст означає розвивати окремі нитки, що утворюють цілісний сюжет. Звідси латинське слово *textus* означає плетіння (текстиль). Охопити таку цілісну сюжетну лінію – створити повну картину – можливо, коли читаєш Євангелія від початку до кінця¹³.

Найдавнішою євангелією є Євангеліє від Марка. Вона має виразний наративний характер. Матвій і Лука, які знали твір Марка, додатково використали невідомий йому збірник висловлювань Ісуса. У зв'язку з цим їхні євангелії містять більше Його окремих висловлювань і довших промов. Це, однак, не змінює їхнього наративного характеру. А оскільки Євангелія є нараціями, їх слід читати послідовно, від початку до кінця. Такий спосіб читання є найбільш правильним.

Євангелія як теологічні розповіді

Євангелія є насамперед теологічними нараціями, тобто вони розкривають дію Бога в житті Ісуса Христа та виконання старозавітних пророцтв. Але перш за все вони є розповідями про Ісуса Христа, Сина Божого, який жив, навчав, творив чудеса, помер на хресті і воскрес.

13 Пор. А. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne*, ч. 1, с. 47 н.

Можна сказати, що в євангельських оповіданнях історія Ісуса показана як виконання старозавітних пророцтв. Отже, Євангелія не є історичними хроніками чи біографіями Ісуса в сучасному розумінні цих понять. Однак вони є справжньою історією Учителя з Назарету, показаною очима віри. Вони також є історією спасіння – показують, як Бог спас людину.

Цілі Євангелія

Можна говорити про багато цілей, для яких були створені Євангелія¹⁴. Однак основною метою було привести учнів Ісуса Христа до спасіння. Це відбувалося через зміцнення віри в спільноті первісної Церкви. Поглиблення віри та життя відповідно до сповідуваної віри є процесом, який Євангелія намагаються зміцнити.

Однак Євангелія не адресовані лише наступним поколінням учнів Ісуса. Їх адресатами є також ті, хто все ще перебуває поза Церквою.

Чому чотири, а не одне Євангеліє?

Євангелія єдина, але вона була записана і опрацьована чотирма редакторами. Різноманітність поглядів на Ісуса Христа визначає їх надзвичайне теологічне багатство. Окремі євангелісти дивилися на

14 Поп. А. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000, с. 100–101.

Учителів у світлі потреб конкретної спільноти, до якої вони адресували свій твір. Різноманітність Євангелій усвідомлює багатомірність Ісусового послання.

Звісно, існують також апокрифи, які відрізняються від канонічних Євангелій, зокрема чудесністю описуваних подій. Церква визнала, що їхнє послання неможливо узгодити з повнотою Ісусового благовістя.

6

Синоптичні Євангелія

Внутрішні взаємозв'язки між синоптичними Євангеліями

Перші три Євангелія у багатьох місцях видаються такими, що повторюються. У них часто зустрічаємо ідентичні мотиви та формулювання. Проте можна помітити також і суттєві відмінності між ними.

Цікаво, що Євангеліє від Марка, найкоротше, адже налічує 661 вірш, майже повністю (630 віршів) міститься в Євангелії від Матвія, яка загалом налічує 1068 віршів. Натомість Євангеліє від Луки, що налічує 1149 віршів, переймає більше половини матеріалу Марка. Схожість між Євангеліями від Марка, Матвія та Луки дозволяє говорити про потрійну традицію. Також у Євангеліях від Матвія та Луки можна вказати спільні місця. Це знову дозволяє говорити про так звану подвійну традицію.

Усі ці подібності можна виразніше побачити, якщо зіставити їх у трьох паралельних колонках. У зв'язку з цим ці три Євангелія називають синоптичними. Ця назва походить від грецького іменника *synopsis* («погляд, що охоплює цілісність», «цілісний погляд») або

від прикметника *synoptikos* (у польській мові передаваного як «охоплюючий одним поглядом», «той, що охоплює з першого погляду»).

Це свідчить про те, що синоптичні євангелісти користувалися тими самими джерелами. Звичайно, оскільки кожен з них був не тільки істориком, але й теологом, ті самі теми були ними висвітлені по-різному. Однак у їхніх євангеліях є також фрагменти, які дуже схожі між собою. Щоб пояснити ці залежності, було висунуто багато різних гіпотез. Вони є більш-менш ймовірними. Деякі з них досить прості, інші – більш складні.

Помітне явище подібностей і відмінностей трьох Євангелій називають синоптичним фактом. Оскільки воно вимагає пояснення, у біблістиці розглядають так звану синоптичну проблему.

Синоптична проблема

Синоптичну проблему намагалися пояснити, посилаючись на існування одного або кількох джерел, що передували виникненню Євангелій, первинних і вторинних:

1. Теорія одного спільного джерела. Згідно з нею, в основі синоптичних євангелій лежало так зване первинне євангеліє, наприклад, арамейський текст Євангелія від Матвія, грецький переклад якого, з деякими доповненнями, становив би сучасну канонічну книгу;
2. Теорія двох джерел. Згідно з нею, в основі створення Євангелія лежали два письмові документи. Євангелія від святого Матвія та від святого Луки були незалежними одна від одної. Однак вони мали спільні джерела, якими були Євангеліє від

святого Марка та джерело Q (від нім. Quelle = «джерело»), також зване Євангелієм Галілейським, яке містило в основному промови Ісуса. Воно не зберіглося в цілісному вигляді, але його сліди можна побачити в Євангеліях від святого Матвія та від святого Луки.

Один із варіантів теорії двох джерел враховує також власні матеріали Луки та Матвія, якими вони, ймовірно, користувалися під час написання своїх творів. З цієї причини деякі висувують гіпотезу про три, а навіть чотири джерела. Однак більшість дослідників вважає найбільш імовірною теорію двох джерел. Вона ґрунтується на двох основних тезах: на пріоритеті Євангелія від святого Марка (а не від святого Матвія, як хотів святий Августин¹⁵) та на існуванні джерела Q.

15 Святий Августин (354–430) пояснював синоптичну проблему, виходячи з того, що найдавнішою була Євангелія від Матвія. Наслідком цього припущення було переконання, що Марк зробив її скороченням, а Лука у своїй праці використав обидві. Пояснення святого Августина, яке одночасно встановлювало порядок евангелій у каноні (спочатку Матвій, потім Марк, нарешті Лука), було загальноприйнятим аж до XVIII століття.

7

Джерело Q – Галілейська Євангелія

Передумови існування джерела Q

Євангеліє від святого Марка, безсумнівно, є самостійним твором. Ми знаємо – з повідомлення Євсевія Кесарійського – що воно є записом римської катехези святого Петра. Згодом воно послужило основою для написання двох наступних євангелій – від святого Матвія та від святого Луки.

Другим основним джерелом для Матвія, а потім і Луки, було джерело Q. На користь існування такого спільного для них джерела свідчить насамперед їхня подібність на мовному рівні. При порівнянні можна навіть помітити ідентичність формулювань. Така збіжність виключає залежність обох текстів від усної традиції (яка не мала єдиної обов'язкової мовної форми)¹⁶. Також збереження майже однакової послідовності деяких перикоп не було б можливим, якби автори черпали інформацію з окремих усних переказів.

16 Поп. J. A. Fitzmyer, *The Gospel according to Luke [I-IX]*, New York-Auckland 1981, с. 76.

Єдиним поясненням такого стану речей є припущення про існування спільного для них письмового джерела.

На користь існування джерела Q, тобто Галілейської Євангелії, свідчить насамперед те, що неможливо довести взаємозалежність Євангелія від Матвія та Євангелія від Луки. Неможливо обґрунтувати тезу, яку приймають деякі дослідники, що Лука використовував твір Матвія. На користь незалежності Луки від Матвія свідчить хоча б те, що Лука не повторює доповнення Матвія до уривків, взятих з Марка. У творі Луки також немає повнішої версії блаженств або Молитви Господньої, які містяться у Матвія. У Луки також немає власного матеріалу Матвія.

Якщо припустити, що Лука знав Євангелію від Матвія і користувався ним (і навпаки), то неможливо було б пояснити, чому в цих текстах немає жодних слідів взаємного впливу. Особливо це помітно в перших двох розділах (Мт 1-2). Євангелію від Матвія про дитинство складається з: генеалогії Ісуса, народження Ісуса, поклоніння мудреців зі Сходу, різанини немовлят у Віфлеємі та втечі до Єгипту. У Луки ж ми маємо (Лк 1-2): пророцтво про народження Йоана Хрестителя, благовіщення про народження Ісуса, народження Йоана, народження Ісуса і поклоніння пастухів, принесення Ісуса в храм, знаходження дванадцятирічного Ісуса в храмі.

Труднощі у прийнятті теорії про джерело Q

Однією з труднощів у прийнятті теорії про існування спільного для Луки і Матвія джерела Q є відсутність свідчень, які б підтверджували його існування. Не існує жодного рукопису, який згадував

би документ такого роду. Більше того, якщо таке джерело — джерело Q — існувало, то виникає питання, чому воно не мало впливу на інші новозавітні писання.

Вищезазначені закиди не означають, що така праця — у закінченому вигляді чи у вигляді окремих записів — ніколи не існувала. Не можна виключати, що саме використання джерела Q Матвієм і Лукою сприяло втраті інтересу до оригіналу, що сприяв його загубленню. Відомо, що така доля спіткала багато інших писань. Павло написав більше ніж два листи до коринтян. Він також був автором листа до лаодикійців. Однак ці послання не збереглися до наших часів.

Q — Галілейська Євангелія

Основою гіпотези про існування ранньохристиянського документа Q, який багато дослідників називають Галілейською Євангелією, є той факт, що в Євангеліях від Матвія та Луки можна знайти понад 200 спільних віршів, яких немає в Євангелії від Марка. Отже, здається, що і Матвій, і Лука повинні були черпати спільний матеріал з одного і того ж джерела. Цим документом, як стверджує значна частина екзегетів, було джерело Q¹⁷. З огляду на відповідність спільних фрагментів у Матвія та Луки — як з лексичної, так і з граматичної точки зору, можна зробити висновок, що Q було письмовим документом.

17 Дуже детальне дослідження цього питання можна знайти в монографії А. Paciorka, *Q — Ewangelia Galilejska*, Lublin 2001. Цей пункт багато в чому завдячує цій праці.

Оригінальний порядок перифраз у джерелі Q можна відтворити, оскільки Матвій і Лука в значній мірі узгоджуються щодо порядку перифраз зі своїми подвійними джерелами. Однак у разі невідповідності одного з них, здається, слід прийняти порядок за Лукою. Адже він в основному зберігає порядок Євангелія від Марка, і тому можна припустити, що він так само вчинив з Q. Тому, посилаючись на вірш з Галілейського Євангелія, тобто з джерела Q, ми використовуємо позначення, які цей вірш має в Євангелії від Луки (наприклад, Q 4, 1-13 = Лк 4, 1-13).

Джерело Q як Галілейське Євангеліє

Говорячи про спільне джерело Євангелія від Матвія та Луки, дослідники найчастіше використовують термін «джерело Q». Його також називають Галілейським Євангелієм. Така назва пов'язана з місцем його створення. Аналізуючи тексти, які, найімовірніше, мають своє джерело в Євангелії від Луки, можна помітити численні деталі, які, здається, вказують на Палестину як місце створення документа. П'ять разів згадуються розташовані в ній населені пункти: Капернаум (Q 7, 2; 10, 15), Хоразин (Q 10, 13), Ветсаїда (Q 10, 13) і Єрусалим (Q 13, 34). Згадуються також – як біблійна ілюстрація – міста Тир і Сидон (Q 10, 13). Як відомо, вони розташовані в межах Галілеї. На палестинське походження вказують також деякі згадки про клімат. Згідно з текстом Лк 12, 54-56, який, найімовірніше, походить із джерела Q, хмари на заході є передвісником дощу, а вітер з півдня віщує спеку. І справді, в Галілеї хмари із заходу, тобто з моря,

приносять дощ. Вітер з півдня, тобто з пустелі, передує припливу гарячого повітря.

Хто міг написати Галілейську Євангелію?

Дослідники висунули кілька гіпотез. Деякі з них, спираючись на висловлювання Папія з Іераполіса¹⁸, стверджують, що автором Q був Матвій. Інші вважають, що автор Q, найімовірніше, походив із середовища перших християн. Можливо, він був християнином єврейського походження, близьким до фарисейського середовища.

Зазвичай підкреслюється, що автор джерела Q записав висловлювання Ісуса не арамейською, а грецькою мовою. Адже і Матвій, і Лука користувалися документом, написаним грецькою мовою. При цьому дискутується, чи джерело Q було написано грецькою мовою, чи є воно грецьким перекладом з арамейської мови. Видається однак, виходячи хоча б з аналізу синтаксису, що оригінальною мовою джерела Q була грецька мова.

Час створення джерела Q

Щодо часу створення Галілейської Євангелії, серед дослідників існують численні розбіжності. Деякі з них, звертаючи увагу на несприятливе ставлення її автора до язичників, вважають, що вона мала бути створена досить рано, в час, коли юдео-християнство ще

¹⁸ Євсевій Кесарійський передає думку про Матвія, згідно з якою «використовуючи діалект іврити, він зібрав разом логія Ісуса» (Євсевій Кесарійський, *Historia Ecclesiae*, III, 39, 1.15–16).

не було відкритим для язичницького світу. Інші вказують на 50-ті або 60-ті роки I століття. Однак здається, що остаточного вигляду джерело Q набуло безпосередньо після подій 70 року.

В Галілейській Євангелії можна знайти не тільки юдео-християнські риси. Оскільки в ній видно вплив різних середовищ, то обґрунтованим видається твердження, що вона створювалася поетапно. Ймовірно, спочатку записувалися окремі логії (висловлювання Ісуса), які супроводжувалися короткими коментарями. Пізніше ці логії об'єднувалися в блоки. Наступним етапом було складання промов, і лише вони склалися на Галілейське Євангеліє.

Автор джерела Q

Ймовірно, він походив із середовища мандрівних харизматиків. Вони становили значну групу в перших християнських спільнотах. Згідно зі стародавніми свідченнями, у цих спільнотах вони користувалися великим авторитетом. Виконуючи наказ Учителя з Назарета, вони йшли, навчали та уділяли хрещення. Передання вчителів опрацьовувалося їхніми учнями. Мандрівні вчителі були для них духовним авторитетом, а учні служили їм підтримкою й матеріальною допомогою. Переважна більшість харизматиків походила з юдейських спільнот.

8

Євангеліє про Ісуса Христа, Сина Божого

Структура найстарішого Євангелія

Євангеліє від Марка є найкоротшим євангелієм. Матвій і Лука зробили його основою для своїх творів. Євангеліє від святого Марка має велику цінність не лише завдяки самому матеріалу – дуже давньому, але також завдяки своїй будові, яка дала змогу передати богослов'я надзвичайної глибини.

Точна рефлексія над Євангелієм, «надиктованим Петром», показує, що це добре скомпонований твір святий Марко опрацював на основі чіткого плану.

Беручи до уваги місце описаних подій, можна виділити такі частини твору Марка:

- Мк 1, 1-13 – Вступ,
- Мк 1, 14-5, 43 – Ісус у Галілеї,
- Мк 6, 1-9, 50 – Ісус подорожує Галілеєю та за її межами,
- Мк 10, 1-52 – Шлях до Єрусалима,

- Мк 11, 1-13, 37 – Ісус в Єрусалимі,
- Мк 14, 1-16, 8 – Страсті і воскресіння.

З огляду на її теологічний вимір, можна зауважити, що Марко навмисно розділяє свій твір на дві частини, передуючи прологом і завершуючи кінцівкою:¹⁹

Пролог (Мк 1, 1-13);

1. Одкровення таємниці Месії (Мк 1, 14-8, 30)
 - Ісус та ізраїльський народ (Мк 1, 14-3, 6),
 - Ісус та учні і родичі (Мк 3, 7-6, 6а),
 - Ісус відкривається учням (Мк 6, 6б-8, 30);
2. Пояснення таємниці Сина Людського та Його діла (Мк 8, 31-16, 8)
 - шлях Сина Людського (Мк 8, 31-10, 52),
 - Людський Син з'являється в Єрусалимі (Мк 11, 1-13, 37),
 - страждання і воскресіння Людського Сина (Мк 14, 1-16, 8),
 - Закінчення (Мк 16, 9-20).

Питання авторства першої Євангелії

У самій Євангелії ім'я автора не згадується. Воно згадується лише в традиції, яка одностайно приписує твір Маркові²⁰. Це є значущим, оскільки він не належав до кола апостолів. Тому свідчення традиції є для нас ще більш надійними, бо якби їхньою метою було

¹⁹ Поп. H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Lublin 2001, с. 76.

²⁰ Поп. W.J. Harrington, *Klucz do Biblii*, Warszawa 1982, с. 340; O. Cullmann, *Zarys historii ksiąg Nowego Testamentu*, Warszawa 1968, с. 31.

лише надати книзі відповідного авторитету, не зважаючи на правду, то її б скоріше приписали одному з апостолів. Спроби заперечити авторство Марка є спорадичними і зустрічають рішучий опір більшості коментаторів ²¹.

Марко і традиція Церкви

Говорячи про Євангеліє від Марка, слід звернути особливу увагу на питання залежності його твору від апостолів Петра і Павла. Найдавнішим свідченням є висловлювання Папія, єпископа Іераполіса з Фрігії, передане істориком Євсевієм з Кесарії. Єпископ Папій коментує свідчення пресвітера, якого святий Іриней називає «учнем Господа». На думку деяких дослідників, ним був апостол Йоан або хтось із його оточення. У переказі Євсевія читаємо: «А пресвітер сказав: Марко, який був перекладачем Петра, точно записав усе, що зберіг у пам'яті, але не згідно з тим, що говорив і робив Господь. Адже ані Господа він не чув, ані не належав до Його оточення, і лише пізніше – як я вже згадував – був супутником Петра. Петро ж пристосовував науку до потреб слухачів, а не дбав про послідовність Господніх слів. Тому Марко не зробив жодної помилки, якщо у подробицях писав так, як збереглося в його пам'яті. Бо лише про одне він дбав: щоб нічого не пропустити з того, що чув, і щоб не написати якоїсь неправди.»²².

²¹ Поп. Н. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka*, с. 33.

²² Євсевій Кесарійський, *Historia Ecclesiae*, III, 39,15-16.

На основі «Історії Церкви» Євсевія можна встановити, що Папій збирав відомості, найімовірніше, між 90 і 110 роками. З його послання можна зробити такі висновки:

1. «Марк був перекладачем Петра». Грецький термін *hermeneutes*²³, який використовував Євсей, має подвійне значення. Згідно з поглядами стародавніх, поети були людьми, які вміли перекладати мову богів на людську мову, оскільки діяли під впливом натхнення. У такому розумінні Марко був перекладачем Петра та перебував під його впливом під час написання Євангелія. Як секретар апостола, він передав наступним поколінням вчення Петра. Однак більш переконливим є розуміння терміна «перекладач» як особи, яка перекладає якийсь текст з іноземної мови на мову, знайому читачам (1 Кор 14,28). Отже, Марко перекладав слухачам, які користувалися грецькою мовою, катехезу апостола Петра, виголошену арамейською мовою;
2. «Марко записав усе точно». Слід підкреслити, що Папій не доводить того, що саме Марко написав Євангеліє. Адже про це всі його сучасники добре знали. Наміром єпископа було радше представлення способу закріплення цього твору у письмовій формі.
3. «Марко записав усе, що зберіг у пам'яті, але не згідно з тим, що говорив і робив Господь». Таким чином Папій визначає метод, який Марко обрав при написанні.

23 *Hermeneutes*, тобто, «перекладати», «пояснювати» або ж «інтерпретувати» (див. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1997, с. 233).

Автор у світлі Євангелія

Аналіз Євангелія доповнює свідчення Папія. На думку більшості коментаторів, деякі його деталі вказують на те, що його написала людина, яка добре знала культуру та звичаї євреїв. Крім того, Євангеліє від Марка характеризується безпосередністю, жвавістю та пластичністю. Воно, безсумнівно, є розповіддю очевидця. У кількох фрагментах видно, що в них відбулася зміна з первісно вживаної першої особи множини на пізніше введену третю особу множини. Це означає, що спочатку оповідачем був хтось, хто належав до оточення Ісуса і розповідав від першої особи множини. Автор приділяє багато місця особі святого Петра (Мк 9, 2; 14, 26–31; 37.66–72; 16, 8), не оминаючи подій, які кидають на нього тінь (Мк 8, 32–33; 9, 5; 14, 37). Це, здається, чітко підтверджує, що на створення Євангелія великий вплив мав саме апостол Петро, який не приховував своїх слабкостей. Тому деякі коментатори прямо називають її Євангелієм від Петра²⁴.

У першій Євангелії можна також помітити інші джерела, якими користувався її автор. Є багато фрагментів, які походять не від Петра, а від ширшої традиції Церкви. Звичайно, в ній також можна вказати елементи, які є редакційною роботою самого Марка.

24 Поп. J. Kudasiewicz, *Ewangelie synoptyczne*, с. 114.

Марко як самостійний автор

Тому Марка не можна вважати виключно секретарем святого Петра. Таке розуміння зв'язку між ними було б несумісним з генезою Євангелія та його змістом. Адже це обмежувало б редакційний внесок євангеліста і знецінювало б значення первісної Церкви для формування цього твору.

На думку деяких дослідників, певний вплив на Марка мав також Апостол народів, святий Павло. Біблійні тексти часто згадують про зв'язки між ними (Ді 13, 5; 15, 38; Кол 4, 10; Флм 24). Існують також терміни, які трапляються в обох авторів. Їхня кількість, однак, є незначною. Тому радше не можна говорити про безпосередню літературну й богословську залежність Євангелія від святого Марка від Павла. Варто також звернути увагу на те, що в ньому не з'являється багато слів і висловів, характерних для Апостола народів.

Хоча Марко мав контакти як з Петром, так і з Павлом, його твір не є ані звичайною стенограмою свідчення Петра, ані тим більше віддзеркаленням лише теології Святого Павла. Він був справжнім євангелістом, тобто письменником і теологом, який користувався багатою традицією Церкви, переданою і збереженою очевидцями.

Хто був Марко?

Він був єврейського походження²⁵. Його матір'ю була Марія, заможна жінка з Єрусалима, в домі якої збиралися перші християни

25 Поп. J. Kudasiewicz, *Święty Marek Ewangelista jako pisarz i teolog*, „Znak” (1977) 29, с. 1279–1304.

(Ді 12, 12-17). Ймовірно, що в цьому будинку знаходилася Вечерня, адже Марк зберіг про неї найбільше деталей (Мк 14, 13-17). Якщо так, то він також був тією особою, яка несла глечик з водою (Мк 14, 13). Дехто припускає, що це він був також юнаком, який у лляному одязі йшов за Ісусом після Його арешту в Гетсиманії (Мк 14, 50-52). Можливо, він також був свідком страждань Ісуса в Оливковому саду. Слід припустити, що Марко досить рано познайомився з Петром. Підтвердженням цього може бути той факт, що саме до будинку матері Марка пішов Петро після виходу з єрусалимської в'язниці (Ді 12, 12). На думку багатьох дослідників, він був хрещений Петром.

Марко був родичем Варнави, і це посприяло його знайомству з Павлом. Він приєднався до апостолів, коли вони вирушили до Антіохії (Ді 12, 25), а пізніше супроводжував їх у першій місійній подорожі (Ді 13, 5). Однак він дістався з ними лише до Перге в Памфілії. З невідомих причин Марко повернувся звідти до Єрусалима (Ді 13, 13). Ймовірно, саме через це Павло не хотів брати його з собою в другу місіонерську подорож (Ді 15, 37-38). На цьому тлі виникла суперечка, в результаті якої Павло і Варнава розійшлися. Варнава разом з Марком вирушив на Кіпр, а Павло з Силасом, а потім і Тимофієм, вирушив через Сирію до Кілікії (Ді 15, 39-40). Марко знову зустрівся з Апостолом народів близько 62 року під час його першого ув'язнення в Римі (Кол 4, 10; Флм 24). Звідти він, ймовірно, вирушив до Єфесу, оскільки під час другого ув'язнення в Римі Павло, пишучи до Тимофія, просив його: «Візьми Марка і приведи його з собою, бо він мені потрібний для служби» (2 Тим 4, 11). Отже, у 60-х роках Марк перебував у Римі. У цей час (близько 63-64 рр.) він також був співробітником Петра, про що той сам засвідчив:

«Вітає вас [...] і Марко, мій син» (1 Пт 5, 13). Термін «син» в цьому випадку означає духовне споріднення. Петро, який охрестив Марка, мав право називати його своїм сином. Згідно з традицією Євсевія та Єроніма, Марко був засновником і єпископом Олександрійської Церкви. Церква вшановує Марка Євангеліста як мученика, однак немає достовірних відомостей про час і обставини його смерті.

Адресати Євангелія від Марка

Марк був першим, хто надав «подіям Ісуса» повну літературну форму. Можна сказати, що він створив літературний жанр, який називається Євангеліє. Однак він не мав наміру писати історію життя Ісуса в сучасному розумінні цього слова. Його послання не містить усіх відомостей про Учителя з Назарету, які, можливо, були йому доступні. Марко наводить лише вибрані слова і вчинки Ісуса, щоб переконати і закріпити в читача переконання, що Він є справжнім Спасителем. Тому, слідуючи за багатьма дослідниками, Євангеліє від Марка можна назвати визнанням та свідоцтвом віри.

За словами святого Єроніма, Марк написав Євангеліє «на прохання братів у Римі». Адресатами Євангелія були римські християни, що походили з язичництва, що підтверджує акцентування Марком теми покликання язичників до спасіння, а також пояснення семітських реалій євангельського послання.²⁶ Тому в творі Марка Старий Завіт цитується дуже рідко (18 разів) і в основному з Септуагінти, тобто грецького перекладу. На римських адресатів

²⁶ Він пояснює, наприклад, фарисейський звичай обмивання рук і посуду (Мк 7, 15). Він також наближає деякі обряди, наприклад «Приготування, тобто день перед шабатом» (Мк 15, 42; 14, 12).

Євангелія від Марка вказують численні латинізми, а також вирази і синтаксичні сполучення, типові для латинської мови. Також підкреслення, що Ісус Христос (а не імператор) є Сином Божим і Господом, вказує на її римських адресатів.

Час створення Євангелія від Марка

Найстаршими писаннями Нового Завіту є послання апостола Павла. Святий Іриней повідомляє, що «після їхньої смерті [Петра і Павла] Марк передав у письмовій формі те, що проповідував Петро»²⁷.

Якщо за найбільш імовірну дату смерті Петра прийняти 64 рік, то Євангеліє від святого Марка не могло постати раніше. Підтвердженням цього припущення видається також його зміст, зокрема передбачення страждань і переслідувань учнів Ісуса (Мк 8, 34; 10, 38; 13, 9-13), що, як усе вказує, пов'язані з переслідуваннями за імператора Нерона (64-68 рр.). На підставі детального аналізу змісту першого Євангелія більшість авторів вважає, що воно найімовірніше постало між 64 і 70 роками²⁸.

Місце створення Євангелія від Марка

Більшість дослідників вважають ймовірним місцем створення Євангелія від Марка саме Рим. Така думка ґрунтується на свідченні Папія, який повідомляє, що воно було написане в Римі незабаром

²⁷ Іриней, *Adversus haereses*, III, 1.

²⁸ Пор. J. Kudasiewicz, *Święty Marek Ewangelista jako pisarz i teolog*, с. 1304.

після мученицької смерті Петра: «Матвій написав свою Євангелію серед євреїв їхньою мовою в той час, коли Петро і Павло проповідували Євангелію в Римі і засновували Церкву. Після їхньої смерті Марко, учень і перекладач Петра, передав нам у письмовій формі те, що проповідував Петро»²⁹.

Підтвердженням переконання Папія може бути інформація, що міститься в 1 П 5, 13, де Марк названий «улюбленим сином», а місце, звідки був надісланий лист, – «Вавилоном» (так перші християни називали Рим). Здається, що воно могло постати в Римі після заворушень, які відбулися після смерті Нерона (68 р.), а також після юдейської війни (66–70 рр.).

29 Іриней, *Adversus haereses*, III, 1.

9

Теологія Євангелія від Марка

Аналізуючи Євангеліє від Марка – як його форму, так і зміст – слід зазначити, що Марк мав чітко визначену мету. Він не мав наміру писати хроніку життя і діяльності Учителя з Назарету. Звичайно, він згадував історичні події, але робив це для того, щоб на їх основі показати надзвичайну особу – Ісуса Христа, справжнього і єдиного Господа і Спасителя. Крім того, Марк поставив собі катехитичну мету. Можна навіть сказати, що його твір є своєрідним підручником для катехитів. Уже в першому реченні Марк дає зрозуміти, що його метою є показати особу Ісуса як Христа, Сина Божого та Його Євангеліє³⁰.

Термін «Євангеліє» у творі Марка

«Євангеліє» (грец. euangelion) – це термін, який можна назвати специфічно Марківським. Для нього «Євангеліє» є «Євангелієм Ісуса Христа» (Мк 1, 1). Найстарша євангелія є чимось більшим, ніж просто розповідь про Ісуса. Вона є проповіддю Його послання.

³⁰ Поп. J. Kudasiewicz, *Początek Ewangelii Jezusa Chrystusa, Syna Bożego (Mk 1, 1)*, „Roczniki Teologiczne” 43 (1996) № 1, с. 89–10.

Спасіння, яке здійснюється в Ісусі і через Ісуса, для Марка є вже існуючою реальністю. Блага Новина також визначається Марком як «Євангелія Бога» (грец. euaggelion tou theou). Початок месіанської діяльності Ісуса, провіщення Його царювання стає «Благою Новиною Бога». Її провісником є Ісус.

У подальшій частині твору Марка слово «євангелія» набуває нового значення. Ісус навчає своїх учнів: «Хто погубить свою душу Мене ради та Євангелії, той її спасе» (Мк 8, 35). Отже, відбувається ототожнення Ісуса і Євангелії: «ради Мене» – «ради Євангелії». Ісус Христос і Євангеліє становлять єдність. Для Марка Євангеліє – це Ісус Христос. Він є її центральною темою. Євангеліє представляє, а то й уособлює Ісуса Христа. Воно є «доброю новиною Ісуса Христа», який є суб'єктом її проповідування і водночас її об'єктом.

Нарешті, термін «Євангеліє» з'являється у Марка як імператив. Церковна спільнота, подібно до її Засновника, має проповідувати Євангеліє всім людям. Церква Марка – це місійна спільнота, яка проповідує Євангеліє «всім народам» (Мк 13, 10; 14, 9).

«Євангеліє» також пов'язане з вченням Ісуса про Царство. Відразу на початку Марко написав, що «Ісус прийшов у Галілею та проповідував там Божу Євангелію» (Мк 1, 14). Прикметно, що в багатьох рукописах (свідках тексту) після слова «Євангеліє» додається визначення «Царства». Таке доповнення має на меті усвідомити, що змістом проповіді Учителя з Назарету було Євангеліє Царства Божого.

«Покайтеся і вірте в Євангелію!» (Мк 1, 15)

У цьому заклику виявляються два надзвичайно важливі аспекти. По-перше, Ісус наказує всім покаятися і вірити в Євангелію. Використовуючи в ньому множину теперішнього часу: «покайтеся і вірте», він робить його актуальним для Церкви як спільноти в усьому її просторовому і часовому розмаїтті. Віра в розумінні Марка є великим Божим даром і справжнім джерелом життя. У цьому твердженні слід зазначити, що Марку йдеться не лише про прийняття Доброї Новини, принесеної Ісусом, як істини, але про повну довіру до Нього³¹.

Ісус Христос — центр Доброї Новини Марка

У центрі Євангелія від Марка знаходяться особа і справа Ісуса Христа. Ці дві реальності, утворюючи єдність, є нерозривними. Марк, створюючи Євангеліє, хотів відповісти на питання: Хто є Ісус Христос? Тому в центрі твору він розміщує визнання Петра під Кесарією Філіповою: «Ти Христос (Месія)» (Мк 8, 29). Своє вчення про Ісуса Христа Марко виявляє у трьох титулах Учителя з Назарету: «Син Божий», «Месія» і «Син Людський».

³¹ Поп. D. Dziadoń, *Ewangelie jako podręczniki inicjacji chrześcijańskiej według kard. C. M. Martiniego*, в: *Prorok potężny czynem i słowem*, ред. B. Szier-Kramarek, G. Kramarek, K. Mielcarek, Lublin 1997, с. 279-293.

«Син Божий»

Євангеліє від Марка, з одного боку, підкреслює людськість Ісуса, з іншого ж боку, показує також Божу силу Його діянь, завдяки якій учні, захоплюючись Ним, відчують страх. Однак особливим титулом, яким Марко називає Учителя з Назарету, є «Син Божий».

Цей титул Марк використовує вже на початку свого твору (Мк 1, 1). Можна сказати, що, починаючи писати свою Євангелію, він хотів відразу ж наблизити читача до першої і найважливішої її істини: Ісус є «Сином Божим». Цей титул повторюється у всьому творі Марка (Мк 1, 1.11; 3, 11; 5, 7; 9, 7; 12, 6; 13, 32; 14, 61). Бог – Отець називає Ісуса своїм Сином під час хрещення і преображення на горі Табор (Мк 1, 11; 9, 7). Так Його називають нечисті духи і одержимі (Мк 3, 12; 5, 7), первосвященик (Мк 14, 61) і сотник під хрестом (Мк 15, 39).

Титул «Син Божий» вказував спільноті Церкви на унікальні стосунки Ісуса Христа зі своїм Небесним Отцем, що стало основою для подальших теологічних роздумів, які привели до прийняття істини про рівність Першої та Другої Особи Божої. Тому, як видається, в найдавнішому Євангелії так сильно підкреслюється істина, що «Ісус Христос є Сином Божим»³². Через підкреслення у творі Марка Його Божого синівства спокуса хреста була ніби пом'якшена.

32 Поп. H. Langkammer, *U podstaw chrystologii Nowego Testamentu*, Wrocław 1976, с. 53.

«Месія»

Титул «Месія» (грец. *christos*, гебр. *mesziach*), хоча і зустрічається в творі Марка досить рідко, відіграє дуже важливу роль. Підтвердженням цього може бути той факт, що в центрі Євангелія від Марка знаходиться сповідання віри в месіанську гідність Учителя з Назарету (Мк 8, 29). Подія в Кесарії Філіповій має особливе значення для об'явлення месіанської гідності Ісуса та для її відкриття учнями.

У Старому Завіті «Месія» – це Цар з роду Давида, який мав прийти в кінці часів, щоб утвердити Царство Боже на землі³³. У часи Нового Завіту месіанські надії були дуже живими в обраному народі. Однак ці надії стосувалися не тільки релігійної сфери. Вони мали також політичне забарвлення (наприклад, кумранська спільнота³⁴). Можливо, саме тому титул «Месія» ніколи не з'являється в устах Ісуса, хоча інші називають Його саме так. Ісус не заперечує проти того, щоб Його називали «Месією», але пояснює справжнє значення цього титулу. Він також наказує мовчати з цього приводу.

Ця заборона стосується трьох різних груп: вона спрямована до злих духів, які знали, хто Він є (Мк 1, 25.34; 3, 12); до зцілених (наприклад, від прокази), а також до тих, кого було повернено до життя (Мк 1, 44; 5, 43; 7, 36; 8, 26); до апостолів і учнів (Мк 8, 30; 9, 9).

Говорячи про «месіанську таємницю», слід звернути увагу на соціально-політичні та релігійні умови того часу. У I столітті, після кількох десятирок років римського рабства (з 63 р. до н. е.), месіанські

33 Термін «король» та пов'язані з ним слова («королівство» тощо) зустрічаються в Біблії майже 4 тисячі разів.

34 Пор. P. Łabuda, *Qumran. Osada, wspólnota i pismo znad Morza Martwego*, Wrocław 2009.

надії Ізраїлю були надзвичайно живими. В основному, однак, вони стосувалися політичних питань – очікування Месії, який, прийшовши, дарував би своєму народу свободу. Таке розуміння месіанства підказував Ісусу сатана під час спокуси в пустелі. Однак Ісус рішуче йому протистояв. Якби Ісус підкреслив свою месіанську гідність, євреї могли б неправильно сприйняти Його особу і місію, що загрожувало б політичним повстанням. Він мусив підготувати учнів до правильного розуміння своєї місії. Він наказував мовчання, щоб запобігти неправильному розумінню месіанства і, як наслідок, небажаний реакції народу.

Звичайно, Ісус ніколи не заперечував, коли апостоли називали Його «Месією», але завжди ставився до таких висловлювань з обережністю, пов'язуючи це з іншим титулом: «Син Людський»³⁵.

«Син Людський»

«Син Людський» – це найпоширеніше визначення Ісуса в Євангелії від Марка. На відміну від титулу «Месія», воно використовується виключно ним самим. Цей титул відноситься до персонажа з Книги Даниїла (Дан 7, 13), в якій, як випливає з контексту, йдеться про посланця Ягве, який створить Боже царство, що триватиме вічно.

У трактуванні святого Марка Ісус ототожнює себе з постаттю Сина Людського з Книги Даниїла, підкреслюючи свою трансцендентність і водночас зв'язок з Богом. Він має виконати справу, важливим елементом якої буде суд над світом. Певним нововведенням

35 Поп. Н. Langkammer, *Syn Człowieczy w ewangeljach synoptycznych*, в: *Mesjasz w biblijnej historii zbawienia*, ред. S. Łach, М. Filipiak, Lublin 1974, с. 137–146.

Євангелія від Марка є те, що Ісус як Син Людський не належить виключно до есхатологічних часів, але присутній у світі вже з моменту заснування Царства Божого.

Однак на Ісусовий титул «Син Людський» можна також поглянути крізь призму пасійних подій. Ісус, подібно до Стражденного Божого Слуги, віддасть себе як викуп за всіх.

Бути учнем Христа

В Євангелії від святого Марка термін «учень» належить до центральних богословських тем. У богословському задумі Марка учень означає насамперед того, хто був покликаний Ісусом і супроводжував Його в Його земному служінні (Мк 3, 7). Проте учнями є також усі ті, хто продовжував завдання учнів. Учень – це завжди особа, яка йде слідом, наслідує свого Учителя, слідує за Ним, маючи Його завжди перед своїми очима. Тому у творі Марка учні Ісуса постають як приклад, наслідування якого є в межах можливостей християн усіх часів.

10

«Перша Євангелія» – «найважливіша книга світу»

Ернест Ренан вжив вислів «найважливіша книга світу», підкреслюючи тим самим надзвичайну роль Євангелія від святого Матвія в літургії як східної, так і західної Церкви. Назва «перша євангелія» походить від того, що в більшості рукописів вона з'являється на першому місці, як і в сучасних виданнях Нового Завіту.

Структура Євангелія від святого Матвія

Більшість дослідників вирізняє в Євангелії від святого Матея пролог, який складається з опису дитинства Ісуса (Мт 1-2), епілог, що містить опис Його муки, смерті та воскресіння (Мт 26-28), а також п'ятичастинний стрижень твору (Мт 3-25). Що стосується цього стрижня, то його поділ на п'ять сегментів безсумнівно походить із авторського задуму. Адже всі промови, що містяться в Мт 3-25, закінчуються формулою: «І як Ісус закінчив ці слова» (Мт 7, 28; 11, 1; 13, 53; 19, 1; 26, 1).

Отже, вся Євангелія (якщо врахувати пролог і епілог) складається з семи частин. А відомо, що «сім» у біблійній символіці означає повноту. Кожна з п'яти частин основного ядра твору – як елемент Нового Закону, Нової Тори – складається з наративної та дидактичної частин. Отже, твір Матвія є своєрідним християнським П'ятикнижжям, що містить Закон нового народу Божого, законодавцем якого є Ісус Христос – новий Мойсей.

Структуру твору святого Матвія можна представити наступним чином:

I. Програма царства (Мт 3-7)

- а. Наративна частина: Підготовка і початок діяльності в Галілеї (Мт 3-4),
- б. Дидактична частина: Нагірна проповідь (Мт 5-7);

II. Проповідування царства (Мт 8-10)

- а. Наративна частина: Місійна подорож Ісуса (Мт 8-9),
- б. Дидактична частина: Місійна промова (Мт 10);

III. Таємниці Царства (Мт 11, 1-13, 52)

- а. Наративна частина: Віра в Ісуса і невірність щодо Нього (Мт 11-12),
- б. Дидактична частина: Промова в притчах (Мт 13, 1-52);

IV. Церква як первістки Царства (Мт 13, 53-18, 35)

- а. Наративна частина: Полеміка з Ізраїлем і підготовка співпрацівників (Мт 13, 53-17, 27),
- б. Дидактична частина: Еклезіологічна промова (Мт 18);

V. Сповнення Царства (Мт 19-25)

- а. Наративна частина: Месіанська подорож Ісуса до Єрусалима і останнє протистояння з юдаїзмом (Мт 19-23),
- б. Дидактична частина: Есхатологічна промова (Мт 24-25).

Питання авторства твору

Церковна традиція, що сягає II століття, приписує авторство «першого Євангелія» Матвію. Матвій — учень і апостол Ісуса Христа, один із Дванадцяти (Мт 10, 3 пар.). Однак тільки тут ім'я Матвія супроводжує не дуже почесне визначення «митник». Інформація про те, що Матвій був митником, з'являється в описі його покликання до спільноти учнів Христа (Мт 9, 9). Матвій із каталогу апостолів і митник, покликаний у Капернаумі, — це одна й та сама особа. Однак слід пам'ятати, що в інших синоптичних Євангеліях ім'я покликаного митника звучить як «Леві» (Лк 5, 27-32), «син Алфея» (Мк 2, 14-17).

Здається, що покликаний Ісусом митник, пізніший євангеліст, мав два імена, як і багато інших ізраїльтян того часу. Однак не можна виключати, що митник з Капернаума мав ім'я «Леві», а ім'я «Матвій» йому дав Учитель з Назарету, покликавши його своїм учнем. Тому в списку апостолів євангеліст фігурує під ім'ям, даним йому Ісусом.

Позабіблійні відомості про подальшу долю євангеліста в більшості випадків є непевними. Після апостольської праці в Палестині серед християн, навернених з іудаїзму, Матвій мав вирушити на місію серед язичників. Отці Церкви не сходяться в думках щодо того, де він перебував. Одні вказують на Персію, інші — на Македонію, Сирію, Єгипет або Ефіопію. Найбільше передумов свідчить на користь Ефіопії. Саме там, згідно з Римським мартирологієм, він прийняв мученицьку смерть³⁶.

36 Поп. С. В. Ruffin, *Apostołowie po Kalwarii*, Gdańsk 1994, с. 128-132.

Митник Матвій як автор «першої Євангелії»

Згідно з християнською традицією, автором «першої Євангелії» є митник Матвій. Найдавнішим свідком такого переказу є єпископ Ієраполісу Папій. Він писав: «Петро застосовував вчення до потреб слухачів, не дбаючи про зв'язок слів Господніх. Тому Марко не зробив жодної помилки, якщо в деталях писав так, як це збереглося в його пам'яті. А Матей упорядкував логії в єврейській мові, і кожен перекладав їх, як умів»³⁷.

Отже, після Євангелія від святого Марка, яке закріпило катехезу Петра, наступним було створене Євангеліє від Матея. За словами Папія, Матей упорядкував логії «єврейською мовою». Це може означати, що первісний текст Євангелія від святого Матея був написаний арамейською мовою, якою тоді користувалися в Палестині (Діян 21, 40; 22, 2; 26, 14; Й 20, 16). Однак не можна виключати й того, що воно було написане єврейською мовою, яка в новозавітні часи використовувалася у релігійній сфері. Можливо, однак, йшлося не стільки про мову, скільки про особливе стилістичне забарвлення, характерне для семітського способу вираження. Адже термін *dialektos* у літературній грецькій мові, якою Папій добре володів, означав не лише «мову», але й стиль, спосіб мовлення.

Однак ключовим терміном у висловлюванні єпископа Ієраполіса є «*ta logia*», хоча невідомо, чи означає він лише «слова і вислови», чи радше «слова і вчинки». Більш правильним видається віднесення свідчення Папія до всієї Євангелії від Матвія, а отже, не тільки до слів, але й до вчинків. Адже Папій мав у своїх руках не якусь

37 Свідчення Папія збереглося у Євсевія Кесарійського в *Historia Ecclesiae*, III, 39, 16.

«збірку висловлювань» Ісуса, а грецьку Євангелію від святого Матвія, яка в його час була широко відома в Церкві³⁸.

Іншим документом, що підтверджує, що Матвій був автором «першої Євангелії», є свідчення святого Іринія, що також походить з II століття. Він стверджує, що «Матвій для євреїв їхньою рідною мовою написав і видав Євангелію, коли Петро і Павло проповідували Євангелію в Римі і засновували Церкву»³⁹. Отже, за словами святого Іринія, Євангеліє від святого Матвія було написано івритом близько 67 року.

Іншим документом, який підтверджує, що Матвій був автором «першого Євангелія», є також свідчення святого Іринія, що походить із II століття. Він стверджує, що «Матвій для євреїв їхньою рідною мовою написав і видав Євангеліє, коли Петро і Павло проповідували Євангеліє в Римі та засновували Церкву». Отже, за словами святого Іринія, Євангеліє від святого Матвія було написане єврейською мовою приблизно у 67 році.

Ориген, коментуючи Євангеліє від святого Матвія, стверджує: «На основі традиції я дізнався про чотири Євангелія, які Божа Церква під небом визнає єдино справжніми, що перше з них колись написав митник, а потім апостол Ісуса Христа, Матвій, що він видав його для віруючих єврейського походження і писав єврейською мовою»⁴⁰.

На основі інших свідчень ми дізнаємося, що Матвій спочатку проповідував Добру Новину євреям, а потім записав її, найімовірніше,

38 Поп. Н. Langkammer, *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, с. 382.

39 Іриней, *Adversus haereses*, III, 1, 1.

40 Свідчення Оригена наводить Євсевій Кесарійський, *Historia Ecclesiae*, VI, 25, 4.

в Палестині⁴¹. Лише пізніше твір Матея було перекладено грецькою мовою.

Усі наведені свідчення підтверджують авторство Матвія Євангелія. Воно мало бути написане єврейською або арамейською мовами на території Палестини. Пізніше його переклали грецькою мовою. Ймовірно, саме грецька версія дуже швидко поширилася по всій Церкві. Згідно з цими свідченнями, вона була написана першою, в той час, коли Петро і Павло ще проповідували Добру Новину в Римі, тобто між 64 і 67 роками.

Палестинське походження Євангелія від святого Матвія

Термінологія Євангелія від святого Матвія є типово юдео-палестинською. Матвій використовує численні семітські слова та вирази: мамона (Мт 6, 24), рака (Мт 5, 22), Беелзебул (Мт 10, 25), осанна (Мт 21, 9), korban (Мт 27, 6), геена (Мт 23, 33), не перекладаючи їх. Отже, він припускає, що ці терміни відомі адресатам. Крім того, у творі митника з Капернаума можна знайти численні посилання на єврейські звичаї та обряди.

Характерною рисою Євангелія від Матвія є також часті посилання на Старий Завіт. Це свідомий прийом євангеліста, який показує, що в Ісусі Христі збулися пророцтва Старого Завіту.

В Євангелії від святого Матвія, поряд із семітським стилістичним забарвленням, можна також помітити особливу чутливість до

41 Див. там же, III, 24, 6.

язичників. Ця двополюсність виявляється в змісті книги. Незважаючи на своє коріння в середовищі християн єврейського походження, вона водночас містить виразну полеміку з вибраним народом. Отже, здається, що Євангеліє від святого Матвія формувалося принаймні у два етапи⁴².

Процес формування Євангелія від Матвія

Згідно зі свідченнями отців Церкви, здається, що твір Матвія спочатку був написаний на єврейській або арамейській мові, або, можливо, грецькою мовою, але з сильним семітсько-юдейським стилем викладу. Це могло статися в Палестині приблизно в 64–67 роках. Твір Матвія був призначений для християн, які навернулися з іудаїзму, тому він є своєрідним підтвердженням виконання старозавітних пророцтв в особі Учителя з Назарету. Євангеліст, окрім власних матеріалів, найімовірніше, використовував «джерело слів Господніх» (джерело Q), з якого він черпав не тільки окремі висловлювання Ісуса, але й їхні більші тематичні композиції. Ймовірно, це джерело характеризувалося надзвичайно прихильним ставленням до обраного народу. Отже, перша редакція Євангелія могла бути створена в Палестині з думкою про юдео-християн.

Наступний етап формування Євангелія від Матвія, ймовірно, відбувся вже після зруйнування Єрусалима і відокремлення

42 Багатоетапність у формуванні Євангелія не є чимось дивним. У Старому Завіті таким чином сформувалося П'ятикнижжя Мойсея. Від Мойсея, який стоїть на його початку, до остаточної редакції минуло близько десяти століть (див. М. Filipiak, *Człowiek współczesny a Stary Testament*, Lublin 1982, с. 30–34).

Церкви від Синагоги, тобто після 70 року. Нова редакція могла бути створена з метою відповіді на численні питання, які турбували первісну громаду Церкви. У ній були використані нові джерела, особливо Євангеліє від святого Марка. Доповнення та переробка редакції, заснованої на джерелі Q, ймовірно, відбулася в певній групі, яку коментатори називають «літургійним колом», що означає, що нова редакція була створена під час читання та тлумачення слова Божого. Таким чином була відредагована книга, призначена для літургійних потреб спільноти Матвія.

Зрештою, найімовірніше, одна особа виконала остаточну редакцію тексту, який дійшов до наших часів. Цей редактор, мабуть, мав великий авторитет у своїй спільноті, до якої входили християни як єврейського, так і язичницького походження.

Більшість коментаторів, враховуючи всі згадки в Євангелії від Матвія, які, здається, стосуються руйнування Єрусалима, вважають, що остаточна редакція відбулася між 75 і 85 роками.

Твір Матвія та Євангелія від Марка і від Луки

Спочатку було написано Євангеліє від святого Марка, а потім, в результаті певного процесу, Євангеліє від святого Матвія. Євангеліє від Марка, як записана катехизація Петра, було дуже шанованим у спільноті первісної Церкви писанням, тому воно стало значною мірою джерельним матеріалом для Євангелія від Матвія. Варто звернути увагу, що Матвій повторює майже весь матеріал Марка, хоча нерідко виправляє його стиль. Отже, першою євангелією була євангелія від Марка, від якої Матвій був залежний.

Що стосується Євангелія від Матвія та Євангелія від Луки, то вважається, що вони виникли незалежно одне від одного. На думку більшості коментаторів, понад 200 віршів матеріалу, використаного як Матвієм, так і Лукою, мали походити з іншого джерела, до якого мали доступ обидва євангелісти. Дослідники назвали його джерелом Q⁴³.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що редактор остаточної версії Євангелія від святого Матвія мав у своєму розпорядженні матеріал, що походив з первісного твору митника з Капернаума — можливо, написаного арамейською або єврейською мовами — а також два інших джерела: Євангеліє від святого Марка та джерело Q, яке не зберіглося до наших часів.

43 Поп. А. Paciorek, *Q – Ewangelia Galilejska*, с. 20.

11

Теологія Євангелія від святого Матвія

В Ісусі сповнюються обітниці Старого Завіту

Загалом богословська думка Євангелія від святого Матвія зосереджується навколо двох великих тематичних блоків – христологічного та еклезіологічного.

Звичайно, у творі Матвія порушуються також інші важливі теми, що формують образ Ісуса як Месії, якого очікував вибраний народ. Євангеліє від святого Матвія особливо наголошує, що в особі Ісуса Христа здійснюються всі старозавітні пророцтва. Тому євангеліст часто супроводжує окремі вислови й події численними цитатами зі Старого Завіту. Усі вони підтверджують, що Ісус є Месією з роду Давидового.

У Євангелії від святого Матвія можна виділити чотири головні месіанські титули Ісуса: «Син Давида», «Син Божий», «Слуга Ягве», «Новий Мойсей».

«Син Давида»

Титул «Син Давида» в Євангелії від Матвія зустрічається найчастіше (9 разів). Автор використовує його з повним усвідомленням того, що для ізраїльтян цей термін мав типово месіанський характер. Тому вже на початку свого твору Матвій урочисто оголошує: «Родовід Ісуса Христа, Сина Давида, Сина Авраама» (Мт 1, 1). Таким чином Матвій нагадує про Божу обітницю, яку отримав Авраам (що з його нащадків вийде Месія, Бут 12, 2-3), а також про обіцянку, дану Давиду (вічна тривалість царства – 2 Сам 7, 12).

«Син Божий»

Також у Матвія, і то частіше, ніж в Євангелії від Марка, з'являється другий христологічний титул: «Син Божий». Він підкреслює не тільки месіанську гідність Ісуса, але й Його божественність. Ісус є названий «Сином Божим» в описі хрещення (Мт 3, 17) і в описі преображення на горі Табор (Мт 17, 5). Більше того, в цих сценах сам Бог називає Ісуса своїм Сином. Як Син Божий, Ісус називає Бога своїм Отцем (Мт 26, 29), свідчачи, що ці стосунки є єдиними і неповторними, абсолютно відмінними від синівства Божого всіх людей («мій Отець» – Мт 10, 32 і «ваш Отець» – Мт 10, 29).

«Слуга Ягве»

Євангеліст представляє Ісуса як страждаючого «Слугу Ягве», якого обрав Бог і про якого пророкували старозавітні писання (Мт 12, 18; 3, 17). Він бере на себе страждання людей, щоб спонукати їх до віри. Показово, що Матвій у чудесах і знаках, звершених Ісусом, бачить не стільки Його божественну силу, скільки доказ настання месіанського часу і здійснення пророцтв про страждаючого «Слугу Ягве».

«Новий Мойсей»

Ісус є «Новим Мойсеєм», який, звісно, перевершує свій старозавітний прообраз. Матвій, хоч і не вживає цього титулу безпосередньо, але через спосіб представлення Ісуса виразно здійснює таке ототожнення. Про це свідчать характерні лише для Матвія образи Ісуса – «Нового Мойсея», який спочатку втікає до Єгипту, а потім повертається до землі Ізраїлю. Причому Ісус є «Новим Мойсеєм», який визволяє свій народ не лише з єгипетського рабства, але передусім з неволі гріха (Мт 1, 21). Саме такий образ Ісуса розвиває Матвій у Нагірній проповіді, де порівнює Ісуса-Учителя з Мойсеєм-Законодавцем.

Теологія Церкви — еклезіологія

Згідно з богословським задумом Матвія, Ісус Христос має «свій народ» (Мт 1, 21). Тому в «першому Євангелії» христологія тісно

пов'язана з еклезіологією. Матвій говорить про заміщення старого Ізраїлю – як наслідок відкинення ним Ісуса Христа – новим Божим народом, новим Ізраїлем, який є спільнотою, що прямує до Царства Небесного⁴⁴.

Старий народ, який виступив проти Ісуса Христа, виніс сам на себе вирок. Він втрачає Царство Боже, яке є не лише очікуваною, але й уже наявною реальністю. Ізраїль мав на нього право як народ, вибраний Богом, і як Його особлива власність (Вих 19, 5; Втор 7, 6). Однак, відкинувши Месію, він втратив цю спадщину. Відкинення Ісуса стало вибором, який змінив хід історії спасіння. Ізраїль утратив виключне право бути Божим народом, і його місце посів новий народ – «новий Божий люд»⁴⁵.

Церква — «новий Ізраїль» — «новий народ Божий»

«Новий народ Божий» відкритий для всіх – як для тих, хто походить з іудаїзму, так і для тих, хто походить з язичництва. «Новий народ Божий» лише в Євангелії від Матвія називається Церквою (грец. *ekklesia* – Мт 16, 18; 18, 17). Цей термін (від грец. *ekkaleo* – «закликати», «покликати»; євр. *qahal*) вказує на те, що «новий народ Божий» є зібранням, скликаним з ініціативи Бога. Хоча термін

44 Пор. J. Kudasiewicz, *Starotestamentalne motywy w eklezjologii Mateusza*, в: *Światła prawdy Bożej*, ред. E. Szewc, Łódź 1996, с. 139-156.

45 Однак слід пам'ятати про категоричне твердження апостола Павла: «Не відкинув Бог Свого народу, який Він наперед знав» (Рим. 11, 1); «Адже Боже покликання та дари – непохитні» (Рим. 11, 29). Пор. P. Łabuda, *Listy Apostoła Pawła. Wprowadzenie i omówienie*, ч. 2, Tarnów 2016, с. 53-55.

ekklesia зустрічається у Матвія лише тричі, проте думка про Церкву пронизує весь його твір.

Церква Ісуса будується Ним поетапно. Спочатку Він проповідує про її прихід (Мт 16, 18). Він збирає і готує до дії символічну спільноту дванадцяти апостолів. Вони становлять фундамент «нового Божого народу» – Церкви. У цій спільноті особливу роль відіграє Петро, який у списку апостолів зазначений першим. Особливим підкресленням його ролі та значення є обіцянка першості: «Тож і я тобі заявляю, що ти – Петро (скеля), і що я на цій скелі збудую мою Церкву й що пекельні ворота її не подолають. Я дам тобі ключі Небесного Царства» (Мт 16, 18–19)⁴⁶.

Акт заснування Церкви Матей тісно пов'язує з страстями, смертю і воскресінням Ісуса Христа. Тому серцем цієї спільноти є таємниця Його тіла і крові. Таємниця старозавітної Пасхи замінюється таємницею новозавітної Пасхи. Тому в Євангелії від Матвія слова і жести Ісуса під час останньої вечері, що посиляються на перший вихід і Старий Завіт, мають еклезіологічний сенс. Перший вихід і Старий Завіт утворили колишній народ Божий, а новий вихід і Новий Завіт утворюють «новий народ Божий» – Церкву. Спільнота Церкви є спільнотою, яка в душі любові прямує до Царства Небесного⁴⁷.

46 Поп. W. Chrostowski, „Ty jesteś Piotr” (Mt 16, 17–19). *Biblijne podstawy prymatu papieża w Kościele*, „Przegląd Powszechny” (1988) № 10, с. 7–23.

47 Поп. J. Kudasiewicz, *Jezusowe prawo miłości*, „Ethos” 43 (1998), с. 58n.

12

Добра Новина для всіх, «хто любить Бога»

Лука — автор третьої Євангелії

Лука описав «подію Ісуса», хоча сам ніколи не зустрічався з Учителем з Назарету, причому його Євангелія становить першу частину диптиху Нового Завіту. Адже ми повинні пам'ятати, що Лука є також автором Діянь апостолів. Обидві ці книги – Євангеліє від Луки та Діяння Апостолів – становлять своєрідну цілісність. У пролозі до своєї Євангелії Лука ставить собі чітку мету. Маючи в своєму розпорядженні численні свідчення, він вирішив зібрати все та ретельно дослідити, щоб переконати інших у правдивості вчення Ісуса Христа (Лк 1, 1-4).

Багато інформації про особу Луки передає Апостол народів, з яким він тісно співпрацював. У Листі до Филимона Павло пише, що Лука був його співробітником (Флм 24), а в Листі до Колосян – що він був лікарем (Кол 4, 14). Про його близькість до апостола Павла може свідчити також те, що в Посланні до Тимофія він представлений як його співпрацівник у місіонерській роботі (2 Тим 4, 11).

Згідно з Діяннями апостолів, Лука приєднався до Павла в Троаді (Ді 16, 10–17) і супроводжував його аж до ув'язнення в Римі ⁴⁸.

Ранньохристиянська традиція авторство третьої Євангелії приписує Луці. Згідно з найдавнішим християнським свідченням, так званим Фрагментом Мураторі (бл. 150 р.), її автором є: «Лука, той лікар, якого прийняв святий Павло»⁴⁹. Цю інформацію підтверджує єпископ Ліона святий Іриней, пишучи, що «Лукаш, товариш Павла, зафіксував у письмовій формі Євангеліє, яке проповідував останній»⁵⁰. Авторство Луки третьої Євангелії підтверджують латинські прологи, написані до неї в II столітті. Згідно з ними, Лука походив з Антіохії, за професією був лікарем, супроводжував Павла аж до його смерті, а пізніше, вже в Греції, написав Євангеліє. Античний історик Євсевій цитує свідчення Орігена, який представляє Луку як лікаря, супутника святого Павла, а також автора третьої Євангелії. Те, що Лука походив з Антіохії, супроводжував Павла в місіонерській роботі, а також написав Євангеліє, підтверджує також святий Єронім. Крім того, слід згадати Дідахе, а також святих Климента, Ігнатія та Полікарпа як тих, хто підтверджує всі ці факти⁵¹.

Лука і Сирійська Антіохія

Лука ніде прямо не згадує про своє походження. Однак на його антіохійське коріння можуть вказувати численні згадки про місцеву

48 Поп. H. Langkammer, *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, с. 361.

49 *Kanon Muratoriego*, рядки 2–8, в: J. A. Fitzmyer, *The Gospel according to Luke (I–IX)*, с. 37.

50 Іриней, *Adversus haereses*, III, 1, 1.

51 Поп. W. Rakocy, *Obraz i funkcja faryzeuszów w dziele Łk-Dz. Studium literacko-teologiczne*, Lublin 2000, с. 172.

громаду (Ді 11, 19–30). Здається, що вони свідчать про добре знання цієї громади, хоча не можна виключати, що Лука завдячував це переказу Апостола народів, який часто гостював у цьому місті. Однак більш імовірним є те, що особливий інтерес Луки до Антіохії пов'язаний з походженням євангеліста саме з цього міста. Антіохія є важливою для автора третьої Євангелії, оскільки, найімовірніше, саме там він познайомився з Доброю Новиною і навернувся. Можливо, саме в Антіохії Лука також був хрещений.

Лука і апостол Павло

Як новозавітні писання, так і пізніша традиція авторство третьої євангелії приписують Луці. Вони також вважають, що він походив з Антіохії і був тісно пов'язаний з Павлом. Свідчення Нового Завіту і патристичної традиції знаходять підтвердження в самому творі Луки. Коментатори вказують на численні подібності між третьою євангелією та посланнями святого Павла. Вони помітні як на мовному, так і на тематичному рівні. Йдеться про такі теми, як: месіанська місія, значення покаяння і благодаті, загальність спасіння, любов до бідності, євхаристійна традиція.

Деякі коментатори називають третю Євангелію Євангелією Павла. Звичайно, Лука написав Євангелію з власної ініціативи, спираючись на традицію очевидців і власні дослідження, але мовні та тематичні подібності свідчать про явний вплив святого Павла на

свого співробітника. Цей зв'язок влучно описав Тертуліан, назвавши Павла *illuminator Lucae*⁵².

Можна припустити, що після хрещення в Антіохії – ймовірно, деь близько 40 року – Лука став ревним християнином. Можливо, пізніше він слухав вчення Павла, який на прохання Варнави прибув до Антіохії і тут цілий рік проповідував Добру Новину (Ді 11, 26). Більш достовірну інформацію про Луку ми знаходимо в Ді 16, 10. У Троаді, тобто приблизно в 47/48 році, Лука напевно зустрів Павла і став його вірним другом. Вдруге, згідно з Діяннями Апостолів, він зустрів Павла приблизно в 56 році (Ді 20, 5-15) і відтоді постійно супроводжував його. Лука був з Павлом під час арешту в Єрусалимі і під час ув'язнення в Кесарії. Він також супроводжував апостола – в'язня під час морської подорожі з Палестини до Риму (Ді 27, 1-28, 15). Він був з ним також під час першого (близько 60-63 рр.) і другого ув'язнення в Римі (близько 66-67 рр.).

Лука був греком чи євреєм?

Деякі екзегети припускають, що Лука був не греком, а євреєм з діаспори, глибоко вкоріненим у грецькій культурі. У його творах часто можна зустріти вирази або синтактичні конструкції, які можуть свідчити про його єврейське походження. Знання Лукасом Старого Завіту свідчить про те, що він дійсно не був греком чи прозелітом, а еллінізованим євреєм з діаспори. Єврейське походження автора

⁵² Поп. Н. Langkammer, *Paweł i Łukasz w swoich teologicznych poglądach*, в: *Studia z teologii św. Łukasza*, ред. F. Gryglewicz, Poznań 1973, с. 204.

третьої євангелії не суперечить припущенню, що його рідним містом могла бути Сирійська Антіохія.

Лука як лікар

Внутрішній аналіз Євангелія підтверджує, що Лука був лікарем. Показово, що автор третього Євангелія багаторазово використовує медичні терміни (наприклад, «знесилена високою температурою» – Лк 4, 38). Пишучи про хворих людей, Лука використовує професійні терміни, що свідчать про його медичну освіту (Лк 5, 18; 9, 42-43; 13, 11-12; 14, 2).

Адресати третьої Євангелії

У пролозі до Євангелія Лука присвячує його «достойному Теофілу» (Лк 1, 3). Деякі коментатори вбачають у ньому конкретну особу, яка була видавцем твору Луки. Для інших Теофіл є представником усіх, хто любить Бога (адже саме таке значення має його двоскладове ім'я: Theos і fileo – «той, хто любить Бога»). Однак, здається, що Теофіл був реальною особою, другом Луки і досить відомою людиною в Антіохійській Церкві.

Хоча Євангеліє присвячене Теофілу, воно було адресоване всім віруючим. Стародавня традиція свідчить, що Лука написав Євангеліє для християн, які походили з язичництва, з територій, де домінувала елліністична культура. За словами Єроніма, третій євангеліст адресував свою працю наверненим грекам. Однак здається,

також що Лука звертався до християн як язичницького, так і єврейського походження, які вже знали Добру Новину. Його наміром було зміцнити читачів у переконанні про її правдивість (Лк 1, 4).

Будова третьої Євангелії

Письменницька майстерність Луки виявляється в тонко продуманій структурі Євангелія. Воно побудоване за триєдиною схемою. Уся композиція твору Луки зосереджена навколо пасхальної таємниці Вчителя з Назарета.

Після прологу (Лк 1, 1-4) йде частина, присвячена подіям, що передують народженню Ісуса:

- благовіщення Захарію і Марії; відвідини Єлизавети (Лк 1, 5-56);
- народження Йоана та Ісуса; Ісус у храмі, який об'являє Свою ідентичність (Лк 1, 57-2, 52);
- місія Йоана та Ісуса (Лк 3, 1-4, 44).

Євангеліст спершу описує посланництво Йоана Хрестителя (Лк 3, 1-20), яке є безпосередньою підготовкою до місії Ісуса.

Інавгурацією месіанської діяльності Ісуса є хрещення в Йордані (Лк 3, 21-22). У момент хрещення відбувається зішестя Святого Духа, який вказує на місію Месії. Наповнений Святим Духом, Він починає свою публічну діяльність.

Автор третьої Євангелії нподає родовід Ісуса (Лк 3, 23-38), описує Його спокусу та початок діяльності в Галілеї, що включає слова (Лк 4, 14-32) та знаки (Лк 4, 33-44).

Перша частина Євангелія від Луки стосується діяльності Ісуса в Галілеї (Лк 5, 1-9, 50). Далі йде підготовка учнів до виконання місії проповідників Доброї Новини:

- Симон Петро отримує запевнення, що буде ловити людей (Лк 5, 1-11). Слова Ісуса супроводжують численні знаки (Лк 5, 12-6, 11);
- вибір Дванадцяти (Лк 6, 12-16). Здійснення обіцянки Ісуса відбувається в Проповіді на рівнині (Лк 6, 17-49), в знаках і чудесах та прощенні гріхів (Лк 7, 1-50);
- апостоли та група жінок йдуть слідами Ісуса (Лк 8, 1-21). Слова Учителя з Назарету супроводжуються діями та настановами (Лк 8, 22-9, 50).

Друга частина Євангелія від Луки складається з опису шляху Ісуса до Єрусалима, де мають відбутися пасхальні події (Лк 9, 51-19, 27). У Лк 9, 51 Ісус урочисто заявляє, що повинен іти до Єрусалима (Лк 9, 51; 13, 22; 17, 11). Метою і кінцевою точкою цієї подорожі є Святе Місто, де буде звершена жертва Ісуса. Можна виділити такі етапи подорожі до Єрусалима:

- обіцянка приходу Царства Божого і настанова про нього (Лк 9, 51-13, 21);
- настанова про умови приналежності до Царства Божого (Лк 13, 22-17, 10);
- Ісус стверджує: Царство Боже серед вас (Лк 17, 11-19, 27).

Третя частина Євангелія від Луки розгортається в Єрусалимі, де відбувається страждання, смерть і воскресіння Ісуса (Лк 19, 29-24, 53). І тут ми можемо виділити три секції:

- діяльність і вчення Ісуса в храмі (Лк 19, 28-21, 38);

- страждання, смерть і поховання Ісуса (Лк 22, 1-23, 56);
- воскресіння Христа (Лк 24, 1-53).

Час створення третьої Євангелії

Згідно з давніми свідченнями, третя Євангелія була написана після смерті Апостола народів, під час єврейського повстання 66-70 років. Згідно з найдавнішою традицією, переданою святим Іринеем, хронологія створення синоптичних євангелій виглядає наступним чином: Матвій написав євангеліє на єврейській мові в той час, коли Петро і Павло навчали в Римі; після смерті апостолів Марко записав те, що проповідував Петро, а Лука – те, чого навчав Павло. Згідно з цією версією, третя євангелія була написана після 67 року. Однак Іриней не уточнює, коли саме це сталося. Однак, як вважає більшість коментаторів, здається, що Євангеліє від Луки було написане після 70 року, на що вказує згадка Луки про зруйнований Єрусалим і «часи язичників», але ще перед кінцем правління імператора Доміціана (81-96 рр.), оскільки Лука не згадує про жорстокі переслідування, які тоді мали місце⁵³.

Варто звернути увагу, що в есхатологічній промові Матвій (Мт 24, 15) і Марко (Мк 13, 14) лише загальною згадують про «гидоту спустошення» святого місця. Натомість у Луки ми маємо конкретне пророцтво, що стосується руйнування Єрусалима (Лк 21, 20-24). Лука, безсумнівно, переробляє текст Марка. Він нічого не говорить про осквернення храму, але описує долю Єрусалима та його

53 Поп. J. A. Fitzmyer, *The Gospel according to Luke (I-IX)*, с. 35.

мешканців у 70 році. Отже, найімовірніше, опис Луки був написаний вже після зруйнування Святого Міста. Варто зауважити, що падіння Єрусалима дійсно відбулося так, як це описує Лука. Римляни оточили місто, а після його захоплення частина мешканців загинула, інших було взято в полон, а сам Єрусалим був повністю розграбований.

Пророцтво Ісуса, як і будь-яке пророцтво, мало дуже загальний характер, і так це представляє Марко (Мк 13, 14). Конкретизація Луки була введена під впливом подій 70 року. Все вказує на те, що автор третьої Євангелії, описуючи виконання пророцтва Ісуса, хотів переконати адресатів, що виконається і друга його частина, тобто кінець світу.

Звідки Лука черпав інформацію про Ісуса?

Лука не був очевидцем життя, страждань, смерті та воскресіння Ісуса Христа. Однак пролог його Євангелія свідчить, що євангеліст мав доступ до різних джерел.

Він знав Євангеліє від Марка. Про це свідчить послідовність перикоп та велика схожість стилю. Автор третьої євангелії перейняв понад половину матеріалу Марка (350 з 661 віршів). Матеріал, що походить з найдавнішої Євангелії, Лука лише модифікував, виправляючи стиль або скорочуючи та доповнюючи.

Другим дуже важливим джерелом для святого Луки була Галілейська Євангелія, так зване джерело Q, збірка логій, тобто висловлювань Ісуса⁵⁴.

Звичайно, Лука також мав власний матеріал. Майже половина його Євангелія (548 віршів із 1149) була написана на його основі. Здається, що інформацію, якої він не знайшов у письмових джерелах, він черпав з усних розповідей свідків. Багато інформації Лука отримав під час дворічного перебування в Палестині, коли Павло перебував у в'язниці в Кесарії.

Там Лука зустрів Филипа, апостола Самарії, від якого дізнався про численні зустрічі Ісуса з самарянами. Ймовірно, там же Лука міг налагодити контакт з апостолом Йоаном або принаймні з його оточенням, що пояснювало б певні подібності між третьою і четвертою євангеліями. Також у Палестині Лука міг зустрітися з групою жінок, які слухали Ісуса і допомагали апостолам. Цим жінкам Лука присвячує багато місця у своїй праці. Не можна виключати, що в батьківщині Ісуса він зустрів Марію, якій, у свою чергу, завдячує інформацією про дитинство Учителя з Назарету. Багато чого він міг дізнатися також в Ефесі. Діяння Апостолів повідомляють, що Павло прибув до цього міста в Малій Азії і навчав у школі Тирана, де також був ув'язнений (Ді 19, 1-20, 1). Отже, якщо Лука був разом з Апостолом народів, то приблизно дворічне перебування в Ефесі дало йому чудову нагоду глибоко вивчити вчення Ісуса Христа в душі школи святого Йоана. Там Лука також міг дізнатися багато подробиць з життя Святої Родини.

54 Пор. А. Paciorek, *Q – Ewangelia Galilejska*, с. 16 н.

13

Теологія Євангелія від Луки

Євангеліє від Луки — свята історія Ісуса Христа

Лука намагався «скласти оповідання про речі, які сталися між нами» (Лк 1, 1). Отже, головною метою свого твору він зробив описання правдивої історії Вчителя з Назарета. Він вирішив ретельно все дослідити, спираючись як на письмові матеріали, уже зафіксовані раніше, так і на свідчення очевидців.

Згідно з намірами Луки, вся його Євангелія мала служити християнам, які очікували на парусію Ісуса Христа, допомагаючи їм поглибити її розуміння. Адже парусія все ще не наставала, тому серед християн почали з'являтися питання щодо правдивості Доброї Новини. Лука, посилаючись на такі голоси, показує момент смерті людини як парусію – зустріч християнина з Ісусом Христом. Також композиція твору Луки дозволяє поглянути на життя християнина як на постійне прамування до спасіння. Це є метою життя учнів

Ісуса – так само, як і Його життя було постійним прямуюнням до Єрусалима.

Однак варто пам'ятати, що історія, яку представляє Лука, будучи записом слів і вчинків Ісуса Христа, є одночасно історією спасіння. Автор третьої Євангелії прагне бути свідком, істориком і теологом.

Історія і теологія в третій Євангелії

Без сумніву, третя євангелія є історичним твором. Це підтверджує розміщення подій, пов'язаних з життям і смертю Ісуса, в контексті давньої історії. Лука згадує про Цезаря Августа (Лк 2, 1), Тіберія (Лк 3, 1), намісника Сирії Квірінія (Лк 2, 2), намісника Юдеї Понтія Пілата (Лк 3, 1). Крім того, він згадує єврейських правителів: царя Ірода Великого (Лк 1, 5), його сина Филипа – тетрарха Ітурії, Антипа – тетрарха Галілеї (Лк 3, 1.19; 8, 3; 9, 7.9; 13, 31; 23, 8.11.12.15) та Лісаній – тетрарха Авілени (Лк 3, 1). Лука також знає найвищих єврейських священиків: Анну та Каяфу (Лк 3, 2; Ді 4, 6).

Лука згадує цих осіб, бо хотів вписати історію Ісуса в загальну історію. Таким чином він підкреслює Його історичність. Водночас він показує, що ця історія є святою історією, історією спасіння, центральною фігурою якої є Ісус Христос. У Ньому знайшли своє остаточне виконання старозавітні обітниці і пророцтва.

Послання про остаточну долю людини

Євангеліє від Луки є відповіддю на питання про остаточні справи. Покоління безпосередніх свідків вимирало, настали часи переслідувань, Єрусалим був зруйнований. У зв'язку з цим учні Ісуса Христа все частіше запитували про Його повторне пришествя на землю. Вони також розмірковували над долею тих, хто пішов з цього світу до парусії. Відповіддю Луки на ці питання була його Євангелія. На його думку, Царство Боже вже знаходиться серед учнів Христа: «Царство Боже вже прийшло до вас» (Лк 10, 20); «бо Царство Боже є між вами» (Лк 17, 21-22). З іншого боку, з Євангелія випливає, що під час очікування на повторне пришествя Ісуса Христа слід зберігати пильність (Лк 12, 35-40; 17, 22-37; 21, 34-36). Заклик Луки до пильності був реакцією на ослаблення ревності частини християн, збентежених затримкою парусії (Лк 17, 26-29). Тому автор третьої Євангелії підкреслює, що прихід Господа є певним, але невідомо, коли він відбудеться. Водночас він переносить акцент з загальної есхатології на індивідуальну. Здається, що для Луки саме година смерті людини є нібито парусією. У момент смерті до людини приходить Христос, судить її, даючи спасіння або вічне прокляття (Лк 12, 20). Отже, ще до останнього суду людина отримує нагороду або покарання. Зустріч з Христом відбувається не стільки в кінці часів, скільки в момент смерті⁵⁵.

55 Поп. P. Łabuda, *Śmierć i życie po śmierci według św. Łukasza*, Tarnów 2008.

Ісус Христос як «Пророк» і «Месія», «Спаситель» і «Господь» всього всесвіту

Примітно, що Лука частіше, ніж інші синоптики, називає Ісуса «Пророком». Цим титулом він називає самого Ісуса (Лк 4, 24; 13, 33), так само називають Його учні (Лк 24, 19) і натовп (Лк 7, 16.39). Подібно до пророків, Він посланий Богом, щоб відкривати людям Його слово (Лк 4, 31-37). Він виконує Божі плани спасіння. Святий Дух сходить на Нього як на «Божого Слугу» (Лк 4, 19). Читаючи Євангеліє від Луки, можна помітити, що Він часто зображується в ньому за зразком великого пророка Іллі (Лк 4, 26), з тим застереженням, що значно перевершує його. З цієї причини автор третьої Євангелії, на відміну від інших синоптиків (Мт 16, 10-13; Мк 1, 6), уникає ототожнення Йоана Хрестителя з Ілією. Образ Ісуса як Іллі стає більш виразним у момент смерті на хресті, коли Він обіцяє одному із злочинців вхід до раю (Лк 23, 42-43). У єврейській традиції саме Ілля допомагав людині покинути цей світ⁵⁶.

Лука як єдиний євангеліст називає Ісуса Христа «Спасителем». У Старому Завіті термін «Сотер» застосовувався лише до Бога. Тільки Бог міг спасти свій народ. Посилаючись на старозавітну думку, Лука підкреслює, що Ісус спасає людину від усіх видів рабства: ув'язнення, злиднів, соціального приниження, хвороби, смерті, злого духа, гріха. Христос є «Спасителем» всіх людей, особливо бідних, зневажених, слабких і грішних. Ісус Христос є «Спасителем» всіх, хто щиро навертається.

56 Поп. P. Łabuda, *Eliasz w chrystologii Łukasza*, Tarnów 2012.

Автор третьої Євангелії найчастіше (понад 100 разів) називає Учителя з Назарету Кугіос («Господь»). Цей титул перекладачі Септуагінти застосовували до самого Бога, замінюючи ним єврейське слово Яхве.

Лука — богослов Церкви

Про автора третьої Євангелії говорять як про теолога Церкви. Це визначення є цілком виправданим, адже слід пам'ятати, що на погляди Луки великий вплив мала первісна християнська громада, яка очікувала на парусію, але повторне пришествя Ісуса Христа не відбулося. Тому постало питання про подальшу долю віруючих.

Подовження очікування на парусію призвело до того, що почали зауважуватись конкретні проблеми спільноти, які вимагали вирішення. Церква стала справжньою спільнотою, яку турбували різні питання і сумніви. Особливо ці питання стосувалися її зв'язку з Ісусом Христом.

За словами Луки, Він завжди є присутній у Церкві, особливо під час читання Слова і ламання хліба. Подібно до учнів в Емаусі, Він постійно супроводжує своїх учнів.

Говорячи про присутність Учителя в Церкві, автор третього Євангелія підкреслює необхідність місійної діяльності. Це стає очевидним в описі подорожі Ісуса з Галілеї до Єрусалима (Лк 9, 51-19, 27). Під час подорожі Ісус навчає всіх, хто бажає слухати Його слово.

Значення Святого Духа

Дія Святого Духа постійно супроводжує місію Ісуса. Але Святий Дух є також даром Ісуса для Церкви (Лк 24, 49). Він має бути особливою допомогою для спільноти віруючих. Пророцтво Ісуса збувається в Єрусалимі в день П'ятидесятниці, в момент зіслання Святого Духа на апостолів. Згідно з третьою Євангелією, Святий Дух відкриває істину і дає натхнення (Лк 2, 25-27), освячує і втішає (Лк 1, 35.41; 10, 21), направляє (Лк 4, 1.14) і дає силу для виконання місії (Лк 24, 49)⁵⁷.

⁵⁷ Поп. J. Kudasiewicz, *Odkrywanie Ducha Świętego*, Kielce 1998, с. 125 н.; H. Langkammer, *Pneumatologia biblijna*, Opole 1998, с. 88 н.

14

Євангеліє улюбленого учня Ісуса

Остання з Євангелій — складний твір улюбленого учня

Під час читання Євангелій можна помітити, що описи деяких подій повторюються, а інші – здаються суперечливими між собою. У четвертому Євангелії також можна побачити хронологічні та географічні непослідовності. Менш істотною є невідповідність між Євангелієм від Йоана та синоптиками (наприклад, у Йоана очищення храму відбувається на самому початку діяльності Ісуса, а в синоптиків – наприкінці). Більш цікавими є внутрішні непослідовності самого Євангелія від святого Йоана.

Здається, що в основному четверта євангелія є твором, заснованим на подіях, невідомих синоптикам, а в будь-якому разі значною мірою не взятих під увагу у їхніх творах. Вони не згадують про весілля в Кані Галілейській, яке, за Іваном, започаткувало публічну діяльність Ісуса. Синоптики нічого не пишуть про Никодима, самарянку, хоча в творі Івана вони є головними

персонажами (Ів 3, 1–21; 4, 1–42). Тільки в Йоана ми знаходимо незвичайну розповідь про воскресіння Лазаря, яке, на його думку, було безпосередньою причиною ув'язнення Ісуса.

Точки дотику між четвертим Євангелієм і синоптичною традицією ми починаємо помічати лише з розповіді про тріумфальний в'їзд Ісуса до Єрусалима. Довгий опис страждань і воскресіння здається в основному узгодженим з іншими Євангеліями. Але і в цій частині Євангелія можна знайти досить істотні відмінності. Якщо у синоптиків вигнання торговців із храму безпосередньо передувало ув'язненню Ісуса, то в творі Йоана цей епізод знаходиться на самому початку Його діяльності (Ів 2, 13–22). За синоптиками, остання вечеря має пасхальний характер, і під час неї Ісус передбачив зраду Юди, тоді як четвертий євангеліст про це нічого не згадує. Натомість він наводить первосвященицьку молитву, в якій Ісус відкриває перед учнями їхнє майбутнє (Ів 17). Тільки Йоан пише, що Ісус помер тоді, коли у дворі храму приносили в жертву пасхальне ягня (Ів 18,28). Однак четвертий євангеліст не згадує про агонію Ісуса так детально, як синоптики. Сама ж мука представлена ним як царське піднесення Ісуса Христа, який панує над подіями і людьми.

Автор четвертої Євангелії

Слідуючи за всією традицією, а отже, святим Іринеем, Папієм, єпископом Іераполісу, Євсевієм з Кесарії та багатьом іншим, слід стверджувати, що автором четвертої Євангелії є святий Йоанн. Однак слід пам'ятати, що цей рибалка з озера Галілейського, брат Якова, спочатку учень Йоана Хрестителя, не був єдиним автором

Євангелія, відомого під його ім'ям. Насправді слід говорити одночасно про автора книги, яким безсумнівно був апостол Йоан, і про редактора або, скоріше, редакторів, які здійснили остаточну редакцію оповіді про Ісуса Христа за святим Йоаном.

«Улюблений учень», «другий учень», «учень, якого Ісус любив»

У четвертій Євангелії неодноразово з'являється постать, яку називають «улюбленим учнем». Під час останньої вечері він спочивав на грудях Учителя. Це також той самий учень, який разом з Матір'ю Ісуса стояв під хрестом у момент Його смерті (Ів 19, 26н.). «Улюблений учень» з'являється також у парафразах, що розповідають про воскресіння Ісуса (Ів. 20, 1-10; 21, 1-14. 20-24).

Багато разів ця особа називається «другим учнем». Спочатку, коли два учні Йоана Хрестителя йдуть за Ісусом (Ів 1, 37-42): один з них – Андрій, а другий залишається невідомим читачеві. Далі ще двічі згадується «другий учень». В Ів 18, 15-16 Петро і «другий учень» йдуть за Ісусом до палацу первосвященника. Цей «другий учень» був відомий як первосвященнику, так і слугам у його палаці. Вираз «другий учень» з'являється в оповіданні про великодній ранок (Ів. 20, 1-10): коли Марія Магдалина виявила, що гробниця порожня, вона повідомила цю надзвичайну новину Петру і «другому учневі». Петро і «другий учень» побігли до гробу. Цей «другий учень» випередив Петра і першим дістався до гробу. Однак він зачекав на Петра; тільки після нього увійшов до гробу, тоді «побачив і повірив» (Ів. 20, 8).

Автор четвертого Євангелія також використовує вираз «учень, якого Ісус любив». Він з'являється шість разів. Спочатку учень, якого Ісус любив, сидить поруч з Ним під час останньої вечері. Саме йому Петро дав знак, щоб той запитав Ісуса, хто буде зрадником (Ів 13, 23-26). «Учень, якого Ісус любив», стояв біля хреста. Йому Ісус довірив свою Матір (Ів 19, 25-27). «Другий учень», якому Марія Магдалина передала звістку про воскресіння, названий «учнем, якого Ісус любив» (Ів 20, 2-10). Пізніше «учень, якого любив Ісус», разом з іншими учнями ловив рибу і впізнав Воскреслого (Ів 21, 7). Після цієї події «учень, якого любив Ісус», разом із Петром пішов за Ісусом. Тоді Петро запитав Господа про подальшу долю «улюбленого учня» (Ів 21, 20-23). Наприкінці Євангелія автор стверджує, що саме від цього учня походить усе, що було записано (Ів 21, 24).

Цей «улюблений учень» є реальною постаттю, а не символом ідеального учня Ісуса. Найімовірніше, цим таємничим учнем був сам апостол Іван, який згодом тісно співпрацював з маловідомим нам Йоаном Пресвітером. Все вказує на те, що саме він був головним редактором четвертої Євангелії. Можливо, цей Йоан Пресвітер мав контакт з Ісусом наприкінці Його земної діяльності. В результаті подій 70 року спільнота Йоана разом з Йоаном Пресвітером сховалася на території північно-східної Зайорданії, а пізніше переїхала до Малої Азії, в околиці Ефесу. У християнській давнині існувала легенда про дві могили двох Йоанів в Ефесі, передана святим Діонісієм Олександрійським.

Невідомо, чи апостол Йоан у супроводі Йоана Пресвітера та інших християн прибув до Ефесу. Можливо, апостол помер раніше. Однак він жив у церковній традиції, яку Йоан Пресвітер та інші поширювали в Малій Азії. Ймовірно, в Ефесі відбулася остаточна

редакція четвертого Євангелія. Це, найімовірніше, сталося вже після смерті Йоана Пресвітера. Зробити це міг один з його учнів у співпраці з іншими членами спільноти.

Йоан-апостол у світлі новозавітних писань

Писання Нового Завіту передають нам багато інформації про Йоана Апостола. Єврейське ім'я Jehoħa-nan або скорочено Joħanan означає «Яхве проявив милосердя». Він належав до кола Дванадцяти. Ймовірно, він був молодший за свого брата Якова. Разом із братом він був названий Ісусом «Сино́м Грому» (Мк 3, 17). Він походив з Галілеї, можливо з Бетсаїди, рідного міста Петра і Андрія. Його батько, Зеведей, був рибалкою (Мк 1, 20). Мати – Саломія (Мт 27, 56) – ймовірно була сестрою Матері Господа Ісуса. Це могло надихнути її звернутися до Ісуса з проханням забезпечити її си́нам привілейоване місце в Його царстві (Мт 20, 20–23; 27, 56). Якщо Йоан дійсно був родичем Ісуса, то стає більш зрозумілим факт довіри Марії Його опіці (Ів 19, 26–27). Однак автор четвертого Євангелія не згадує імен батьків Йоана.

Ймовірно, апостол Йоан спочатку був учнем Йоана Хрестителя (Ів 1, 35–40), а пізніше, коли працював на рибальських сітках разом зі своїм братом Яковом, його покликав Ісус (Мт 4, 21–22). Разом з Яковом і Петром він належав до найближчих учнів Учителя з Назарету (Мк 9, 2). Разом з ними він був свідком преображення (Мк 9, 2–8 пар.). Разом з Петром він був посланий для підготовки Пасхи (Лк 22, 8–12). Йому також Ісус відкрив ім'я зрадника (Ів 13, 26). Пізніше разом з Петром і Яковом супроводжував Ісуса

в Гетсиманському саду (Мт 26, 37). Він був єдиним учнем, присутнім під хрестом, якому Ісус довірив свою Матір (Ів 19, 26-27). Після воскресіння він першим повірив (Ів 20, 4-9) і першим впізнав Господа в Галілеї (Ів 21, 7). У первісній Церкві він діяв разом з Петром (Ді 3, 4; 4, 13-21; 8, 14-25) і разом з ним передав Святого Духа хрещеним у Самарії (Ів 8, 14-23). За свідченням Павла, він брав активну участь у засіданнях Єрусалимського собору (Гал 2, 9). За книгою Одкровення, він перебував на острові Патмос і там отримав особливе одкровення, яке мав передати семи Церквам Азії (Од 1, 9).

Чи точно «улюблений учень» — це апостол Іван?

Деякі коментатори вважають, що апостол Іван загинув мученицькою смертю разом зі своїм братом Яковом або в Єрусалимі за часів Ірода Агріппи I (43-44 рік), або під час пізніших переслідувань між 62 і 70 роками. Однак значна більшість дослідників вважає, що саме Йоан був автором четвертого Євангелія, хоча, звичайно, в дуже широкому сенсі. На користь такої думки свідчить також патристична традиція.

За словами Папія, четверта євангелія була передана церквам в Азії ще за життя Йоана. Святий Іриней, чие свідчення нагадує погляди Полікарпа, вважає, що текст євангелії був написаний апостолом Йоаном під час його перебування в Ефесі в Азії. Не менш давнім є свідчення святого Климента Олександрійського, який знав апостола Йоана через Пантеноса. За його словами, Йоан, заохочений своїми друзями, написав Євангеліє під впливом Святого Духа. Нарешті, Полікрет, єпископ Ефесу, близько 190 року написав папі

Вікторію, що Йоан «дійсно прожив до того часу» (тобто коли Ігнатій був єпископом Антіохії, а Симон – Єрусалиму), що підтверджує авторитет двох гідних довіри свідків, які були захисниками правильної церковної доктрини, святого Іринея та святого Климента Олександрійського⁵⁸. Євсевій запевняє, що коли Марко і Лука вже написали свої Євангелія, Іван, який, як кажуть, до цього покладався на усне передання, сам взявся за написання. Три Євангелія, написані раніше, були в загальному обігу, їх копії також дійшли до Йоана. Він прийняв їх з визнанням, підтвердив їх автентичність, але водночас вказав на те, що в цих оповіданнях бракує інформації про те, що Ісус робив на початку своєї діяльності. Саме це було причиною, чому Йоан вирішив описати у своїй Євангелії період, пропущений попередніми євангелістами, – те, що Спаситель робив у той час. У світлі цих вказівок зникають розбіжності між євангеліями, оскільки Йоан описує попередній період діяльності Ісуса, а інші зосереджуються на останньому періоді життя Учителя з Назарету. Йоан, як вказує Євсевій, промовчав про родовід Ісуса, оскільки Матвій і Лука вже його описали. «Натомість він почав з божества, те саме для нього, як більш гідного, зберіг Святий Дух»⁵⁹.

Вищезазначені свідчення, які дійшли до наших часів завдяки Євсевію з Кесарії, чітко підтверджують відмінність синоптичних євангелій від твору Йоана. Однак, вказуючи на цю відмінність, вони підтверджують, що четверте євангеліє було написане апостолом Йоаном. Згідно з давніми свідченнями, наприкінці правління імператора Доміціана (81–96 рр.) Йоан був засланий на острів

58 Пор. Євсевій Кесарійський, *Historia Ecclesiae*, III, 23, 2.

59 Пор. Євсевій Кесарійський, *Historia Ecclesiae*, III, 24, 7–9.11–13.

Патмос в Егейському морі, де написав Одкровення. Під час державного перевороту 18 серпня 96 року Доміціан був убитий. Новий імператор, Марко Нерва, поклав кінець періоду переслідувань християн, завдяки чому Йоан зміг повернутися до Ефесу. Згідно зі свідченнями Євсевія Кесарійського та святого Климента Олександрійського, Йоан дожив до правління Траяна, яке розпочалося в січні 98 року Апокрифічний твір Псевдо-Абдія, відомий під назвою «Історія апостолів», повідомляє про смерть Йоана у віці дев'яносто семи років⁶⁰. Полікрат додає також інформацію про те, що в Ефесі знаходиться могила апостола Йоана.

Мета автора четвертого Євангелія

Основну мету свого Євангелія автор визначає в його закінченні (Ів 20, 30-31). Йоан написав її не для того, щоб переконати читачів у вірі, а щоб зміцнити і укріпити їхню віру. На це вказують як зміст, так і форма Євангелія. Цьому служить пролог про преіснування Ісуса.

Однак можна також говорити про певні другорядні цілі твору. Серед них варто згадати представлення особи і діянь попередника Ісуса Христа, Йоана Хрестителя, який не є світлом, а лише тим, хто свідчить про світло (Ів 1, 6-7.15). Ісус був раніше за нього (Ів 1, 30). Звідси і подвійне визнання Йоана, що Ісус є Месією (Ів 3, 28.30).

60 Пор. Псевдо-Абдія, *Historie apostolskie*, V, 10.

Деякі дослідники четвертого Євангелія вказують також на по-
лімічну мету твору стосовно гнози⁶¹ і докетизму⁶².

Адресати четвертого Євангелія

Здається, що Йоан, як особливо зацікавлений місією у язичницькому світі, використовує термінологію, відому елліністичному світу. Він підкреслює універсальну місію Ісуса – Слово є справжнім світлом, яке «освітлює кожну людину» (Ів 1, 9); Ісус знімає гріхи світу (Ів 1, 29); Він був посланий, щоб спасти світ, а не засудити його (Ів 3, 17); а коли буде піднесений, притягне всіх до себе (Ів 12, 32). Звичайно, Євангеліє від Йоана було адресоване також євреям, які прийняли вчення Ісуса. Отже, євангеліст мав на увазі як юдео-християн, так і християн, що навернулися з язичництва. Він звертається до них усіх, щоб, незважаючи на труднощі, вони вірили в Ісуса, який є Месією і Сином Божим, бо тільки завдяки вірі вони отримають вічне життя (Ів 20, 31).

61 Раннє християнство під гнозисом розуміло філософсько-релігійну позицію, яка передбачала існування таємного знання про божественну реальність; знання, доступного виключно обраним.

62 Докетизм – це ересь, згідно з якою Син Божий лише зовні був людиною. Його тіло вважалося духовним або схожим на тіло, яке мають люди. Докети навіть заявляли, що замість Сина Божого страждав Симон Киринейнин.

Місце створення Євангелія від Івана

Коментатори називають три місця, де могло бути написане творіння Йоана: Єгипет, Сирія та Мала Азія. Можливо, воно створювалося поетапно в декількох місцях. Сьогодні важко висловитися з цього приводу остаточно. Багато коментаторів вважають, що остаточно написання четвертого Євангелія відбулося в Єгипті, де в околицях Олександрії, оскільки найдавніші папіруси свідчать, що воно було поширене в цій частині Північної Африки вже на початку II століття після народження Христа. На думку інших, Євангеліє від Йоана могло бути написане в Сирії. Про це свідчать певні подібності між ним і писаннями сирійського походження, наприклад, листами святого Ігнатія Антіохійського, якого вважають учнем четвертого євангеліста. Однак більшість екзегетів як найвірогідніше місце, де відбулася остаточна редакція четвертого Євангелія, називають Ефес. Вони допускають можливість виникнення його ранньої версії в Антіохії, але, на їхню думку, остаточно воно було написане в Ефесі.

Час створення четвертої Євангелії

Значна більшість свідчень підтверджує, що Євангеліє від Івана було написане останнім. Важко вказати точну дату його створення. Однак на початку II століття воно вже було відоме в церквах Риму, Єгипту, Сирії та Малої Азії.

Допомогти встановити час створення четвертої Євангелії можуть археологічні знахідки. Ми маємо фрагменти цієї книги, що

датовуються майже часом її утворення. Майже весь її текст (за винятком 24 віршів) походить приблизно з 300 року. Ми також маємо невеликий фрагмент папірусу (званий P52 – Папірус Райланда) з уривком Євангелія від Івана з кодексу, що походить з Єгипту з 135-150 років. Інший, не менш стародавній папірус (так званий Папірус Егертона 2) також походить з Єгипту і містить так зване Невідоме Євангеліє, яке є компіляцією Євангелія від Івана та синоптичних євангелій. На основі каліграфії, використаної при його написанні, яка схожа на каліграфію на папірусах того часу, можна припустити, що цей твір був створений близько 125 року.

У самій Євангелії немає вказівок, які б дозволили точно визначити час її створення. Лише в її кінці згадується про долю улюбленого учня Ісуса (Ів 21, 22-23), а загальноприйнятою є думка, що цей кінцевий фрагмент містить натяк на смерть апостола Івана. Якщо ми припустимо, що цей «улюблений учень» вже не був живий під час редагування четвертої Євангелії, то нам буде легше пояснити слова, що говорять про його долю. Можна також припустити, що вона була складена через багато років після подій, описаних у кінці Євангелії. З огляду на надзвичайно зрілу теологію твору Івана, можна припустити, що він був редагований у період переходу від Церкви апостольських часів до Церкви післяапостольських часів. Більшість коментаторів вважають, що це було між 90 і 100 роками.

Автори, редактори та джерела

Здається, що процес створення твору Йоана проходив у кілька етапів. Спочатку могли з'явитися збірки висловлювань та описів діянь

Ісуса. Цей етап називається доєвангельським. Він мав усну форму. Згодом ці перекази були зафіксовані в письмовій формі. Можливо, це сталося в школі Йоана, а над їх записом, ймовірно, наглядав сам Йоан Апостол. Перше видання Євангелія від Йоана було доповнено новими уривками, включення яких мало бути відповіддю на виниклі проблеми та труднощі. Остаточна версія була відредагована вже після смерті Йоана і була твором його друга і учня. Його можна назвати редактором. Він включив деякі дуже давні елементи традиції Йоана, які раніше не використовувалися. Іноді він не дуже добре пов'язав новий матеріал з цілим твором. Тому в четвертій Євангелії помітні деякі невідповідності або повтори. Такий опис процесу створення Євангелія від Йоана здається правдоподібним і, мабуть, досить близьким до істини.

15

Його і наша Мати...

Основні теологічні теми четвертої Євангелії

Представити теологічну проблематику Євангелія від Івана не є легким завданням. Дотримуючись висновків коментаторів, її можна розділити на три основні блоки: одкровення Божої любові в особі Слова, що стало тілом – Ісуса Христа; віра як відповідь людини на одкровення Божої любові; спасіння як мета одкровення Бога і віри людини. Все це відбувається силою Ісуса Христа. Саме Він створює спільноту Церкви, через яку, завдяки таїнствам, служінню пастирів, силі Святого Духа, веде до вічного життя⁶³.

Особа Марії

Марія в четвертому Євангелії з'являється в описі весілля в Кані Галілейській (Ів 2, 1-11) та в сцені під хрестом Ісуса Христа на

63 Поп. А. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, с. 157-279.

Голгофі (Ів 19, 25–27). Це ключові моменти. Вона є надзвичайно важливою постаттю в творі Йоана.

Однак вищезазначені перекази не є лише теологічною конструкцією. Вони також не є подіями, які мають лише символічне значення. У Кані Галілейській дійсно відбулося весілля, в якому брав участь Ісус разом зі своїми учнями. Так само реальним було подія на Голгофі, коли Ісус дав «улюбленому учневі» свою Матір, а «учень взяв [її] до себе» (Ів 19, 27). Однак у описі Йоана ці події набувають набагато глибшого значення. Ці дві сцени, які часто називають марійними, складають основу четвертого Євангелія і тісно пов'язані між собою. У Кані Ісус розпочав своє месіанське діло («початок знаків» – Ів 2, 11), яке знайшло своє остаточне завершення в годину Христа – на Голгофі («Ісус, знаючи, що все вже завершилося» – Ів 19, 28).

«Що мені, жінко, — а й тобі?» (Ів 24)

Цікаво, що автор четвертого Євангелія ніколи не називає Марію по імені, а лише її титули: «Мати Ісуса» (Ів 2, 1; 19, 25) або «Жінка» (Ів 2, 4; 19, 26). Цей факт є настільки загадковим, ще й тому, що Іван набагато частіше, ніж синоптики, згадує імена жінок (наприклад, Ів 11–12; 19, 25; 20, 1–18).

Марія як Мати Ісуса є також Матір'ю Слова, що стало тілом (Ів 1, 14), Сина Божого (Ів 1, 18; 3, 14), Дарувальника благодаті та істини (Ів 1, 17), вона є Матір'ю Спасителя (Ів 4, 42). Вона також особливим чином бере участь у спасительній діяльності свого Сина. Тому її називають «Жінкою». Адже в палестинсько-єврейському середовищі син ніколи не звертався до матері таким чином. Здається,

що це визначення може мати урочистий характер. Євангеліст хоче по-іншому показати важливість кровних зв'язків. Ісус, використовуючи титул «Жінка», підкреслює таким чином місію Марії, яка відрізняється від звичайних відносин фізичного материнства і залишається в тісному зв'язку з Його «годиною». Родинні стосунки повинні відійти на другий план, коли починається месіанська справа. Титул «Жінка» підкреслює місію Марії в справі спасіння і водночас посиляється на Протоевангеліє (Бут 3, 15). Марія є «Новою Євою» – Матір'ю нового людства. Ісус також посиляється на пророчі тексти (Іс 26, 17-19; 66, 7-8.18-21), які провіщають появу «Жінки», яка, як мати, збере навколо себе дітей часів спасіння. Нарешті, через титул «Жінка» Йоан посиляється на майбутнє, на реальність, описану в апокаліптичному видінні, в якому на небі з'являється «Жінка, одягнена в сонце, і місяць під її стопами, а на голові її вінець із дванадцяти зірок» (Одк 12, 1).

Отже, в Кані Галілейській не стільки син звертається до матері, скільки Месія, оточений учнями – належними до нового народу Божого – говорить до пророкованої Біблією «Жінки», яка має відіграти надзвичайну роль у Божому плані спасіння.

Поява Марії в Кані Галілейській і на Голгофі в Євангелії від Йоана не є випадковою. І тому євангеліст не називає Марію по імені, а вказує лише її титули: «Мати Ісуса» і «Жінка». Можна сказати, що хоча для автора важлива Марія як історична постать, він приділяє набагато більшу увагу ролі, яку Марія відіграє у спасительній справі Ісуса Христа.

В описі весілля в Кані Галілейській також можна знайти отожднення Матері Ісуса з спільнотою обраного народу. Ізраїль дуже часто зображувався у вигляді жінки, завдяки чому Ісус

міг використовувати це незвичайне стосовно матері визначення. Отже, тут є піднятою важлива тема: «Марія – Дочка Сіону». Ісус бачить у своїй Матері уособлення Ізраїлю, який досяг повноти часу. Як дар Старого Закону передував декларації віри, так дар вина в Кані – символ Нового Закону – передує повній відданості Марії своєму Синові.

Символічне значення весілля в Кані Галілейській

Символічне значення весілля в Кані Галілейській жодним чином не применшує автентичності цієї події. За словами Йоана, Ісус вибирає весілля, щоб саме з нього розпочати месіанське діло. Таке поводження цілком відповідає біблійній традиції, оскільки радість месіанських часів у пророчих текстах часто порівнювалася з весільною радістю (Іс 25, 6; 54, 4-8; 55, 1-3; 61, 10; Єр 2, 2; Ос 1-2).

Вино для євреїв було символом добра і любові. У месіанські часи гори мали бути залиті вином, що вважалося символом достатку кінця часів (Ам 9, 13-14; Йо 2, 23-24; 4, 18). Тому в розповіді Йоана згадуються незвичайні за розмірами кам'яні чани⁶⁴. Не вистачало вина, тобто не вистачало любові. Ісус дає нове вино – нову любов. Євангеліст підкреслює не тільки достаток, але й вишуканість цього месіанського дару.

Не менш глибокий теологічний зміст має інше поняття, що зустрічається в описі весілля в Кані: «година». Воно означає спасительні

⁶⁴ Шість кам'яних чанів, «кожен з яких міг вмістити дві або три міри». Міра дорівнює точно 39, 39 літрам, тобто один чан вміщував близько 80-120 літрів.

страждання Ісуса – Його перехід до Отця, а водночас час Його прославлення (Ів 12, 23). У Кані Ісус пов'язує час весілля з майбутньою годиною прославлення. Він творить чудо, яке є передвіщенням діла, яке повністю проявиться в момент смерті. Вираз: «Таж не прийшла моя година?» (Ів 2, 4с) – вказує на час, встановлений Богом для першого чуда, тобто явлення обіцяного Месії.

Марія до кінця не розуміла таємниць Бога. Тому Ісус запитав: «Що мені, жінко, – а й тобі?» (в оригінальному грецькому тексті ідіома: «що мені і тобі» – Ів 2, 4б). Це питання підтверджує, що Ісус і Марія говорять ніби про щось зовсім інше. Вони дивляться на події в Кані Галілейській з абсолютно різних точок зору. Тому слова Ісуса можуть звучати дивно для наших вух – «що мені і тобі до цього». Однак Марія, хоча й не до кінця розуміє Божі таємниці, довірилася своєму Синові, поклалася на Його волю і наказала слугам робити те, що Він скаже: «Що лиш скаже вам, робіть» (Ів 2, 5). Марія вірить, що її прохання буде вислухане. Інакше наказ, адресований слугам, був би незрозумілим. Отже, можна вважати, що питання Ісуса: «Що мені, жінко, – а й тобі?» – є риторичним. Марія, звертаючись із проханням до Ісуса, вірила у свого Сина і вірила своєму Синові – і вірила Йому ще до того, як Він зробив знак. Показово, що учні Ісуса повірили лише тоді, коли побачили знак, зроблений Ним.

У Кані Галілейській Ісус виявив свою славу. Він розпочав свою месіанську діяльність. Здійснивши чудо, він об'явив, що є Месією, про якого пророкували пророки. Явлення слави в Кані розпочинає публічну діяльність Ісуса, яка знайде своє завершення в подіях Голгофи і воскресінні.

Марія — свідок завершення публічної діяльності Ісуса

Опис страждань і смерті Ісуса, зроблений Йоаном, з одного боку, є історичним переказом, а з іншого — глибоко продуманою теологічною конструкцією. Наміром автора було представити Ісуса як царя. Тому всі події — допит, бичування, знущання, хресна дорога, страждання і навіть поховання Ісуса — представлені таким чином, щоб читач побачив у них царську гідність Учителя з Назарету⁶⁵. Також і перикопа під назвою «Заповіт з хреста» (Й 19, 25–27) служить цій меті. Ісус Христос, істинний Цар, до кінця приймає рішення, виявляючи турботу про всіх своїх підданих. Тому безпосередньо перед смертю Він проголошує настанови: «Ось Мати твоя», «ось син твій». Ісус, «побачивши» Матір і учня, відкриває їм те, що раніше було невідомим: Марії — роль матері стосовно учня, а учневі — роль сина стосовно Неї.

Звичайно, в описі подій під хрестом відбувається виконання месіанських пророцтв Старого Завіту. В особі Марії, що стоїть біля підніжжя хреста, можна побачити «Жінку», яка, згідно з Протоевангелієм (Бут. 3, 15), разом з Ісусом Христом здобуде остаточну перемогу над сатаною.

Для Святого Йоана Марія є насамперед Матір'ю Ісуса. Це визначення є надзвичайно важливим, оскільки в описі воно зустрічається аж п'ять разів. Будучи Матір'ю Ісуса, Марія також дається як Матір «улюбленому учневі». А будучи Матір'ю Йоана, Марія є Матір'ю

65 Поп. I. de la Potterie, *Męka Jezusa Chrystusa według Ewangelii Jana*, Kraków 2006, с. 12–13; P. Łabuda, *Jezus jako król w czwartej ewangelii. „To ty powiedziałeś, że jestem królem”* (J 18, 37), „Seminare” 24 (2007), с. 83–94.

всіх учнів, більше того – Матір'ю всіх віруючих, Матір'ю Церкви. І це знову пояснює, чому вона називається «Жінкою».

Учень, що стоїть під хрестом, є конкретною історичною постаттю. Однак в описі Йоана він представляє всіх, про кого говорить Ісус: «Той, у кого мої заповіді, і хто їх береже, той мене любить. Хто ж мене любить, того мій Отець полюбить, і я того полюблю і йому об'явлю себе.» (Ів 14, 21). Під хрестом «улюблений учень» представляє всіх учнів Ісуса, тобто всіх, хто слухає Його голос і належить до Нього (Ів 10, 16; 13, 1.34; 15, 9.12). Він представляє всіх християн, всіх віруючих, які стали синами Марії і водночас братами Ісуса. Всі вони були довірені Матері Ісуса, яка стала їхньою Матір'ю.

Вся сцена передачі Матері «улюбленому учневі» закінчується твердженням: «І від тієї хвили учень взяв Її до себе» (Ів 19, 27). Вираз: *eis ta idia* («до себе») – означає не стільки взяти до свого дому, хоча так також можна розуміти цей вираз, але насамперед взяти до своєї власності. Йоан є «улюбленим учнем», який залишається з Ісусом Христом. Коли Учитель помирає, згідно з Його волею, він бере Його Матір, щоб піклуватися про Неї (перше послання). Водночас, однак, він приймає Матір Ісуса до себе, тобто до всього, що належить йому, а отже, до свого внутрішнього світу, до свого серця (друге послання).

Останнім ділом Ісуса перед смертю було заснування Церкви в особі Матері та «улюбленого учня». Маріологічний сенс опису поєднується з еклезіальним сенсом. Марія є прототипом і фігурою Церкви та Матір'ю всіх віруючих.

Бібліографія (вибрана)

- Albright W. F., *Archeologia Palestyny*, Warszawa 1964.
- Barclay W., *Dzieje Apostolskie*, Warszawa 1979.
- Bartnicki R., *Ewangelie synoptyczne. Geneza i interpretacja*, Warszawa 2003.
- Bartnicki R., *Przesłanie Ewangelii*, Warszawa 1996.
- Bednarz M., *Ewangelie synoptyczne*, Tarnów 2003.
- Bednarz M., *Pisma św. Jana*, Tarnów 2004.
- Bednarz M., *Ziemia umiłowana przez Boga. Geografia Ziemi Świętej*, Tarnów 2000.
- Boor W. de, *Dzieje Apostolskie*, Warszawa 1980.
- Conzelmann H., *Die Mitte der Zeit*, Tübingen 1954.
- Cullmann O., *Zarys historii ksiąg Nowego Testamentu*, Warszawa 1968.
- Czerski J., *Ewangelie synoptyczne w aspekcie literackim, historycznym i teologicznym*, Opole 1996.
- Czerski J., *Jezus Chrystus w świetle ewangelii synoptycznych*, Opole 2000.
- Dąbrowski E., *Dzieje Apostolskie. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1961.
- Dąbrowski E., *Glossy i odkrycia biblijne*, Warszawa 1954.
- Dzieje Apostolskie. Listy św. Pawła*, ред. J. Frankowski, S. Mędała, Warszawa 1997.
- Ehrlich E., *Apokalipsa – księga pocieszenia*, Poznań 1996.
- Gądecki S., *Wstęp do ewangelii synoptycznych*, Gniezno 1999.
- Gądecki S., *Wstęp do pism Janowych*, Gniezno 1996.
- Gnilka J., *Paweł z Tarsu. Apostoł i świadek*, Kraków 2001.

- Gnilka J., *Teologia Nowego Testamentu*, Kraków 2002.
- Gryglewicz F., *Listy katolickie. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1959.
- Guillet J., *Święty Paweł Apostoł Narodów*, Kraków 2003.
- Harrington W. J., *Trzy listy św. Jana*, w: *Klucz do Biblii*, Warszawa 1984, s. 538–543.
- Homerski J., *Ewangelia według św. Mateusza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1979.
- Jankowski A., *Apokalipsa św. Jana. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1959.
- Jelonek T., *Święty Paweł i jego listy*, Kraków 1995.
- Jewett R., *A Chronology of Paul's Life*, Philadelphia 1979.
- Johnson L. T., *The Acts of the Apostles*, Grand Rapids 1990.
- Józwiak F., *Dzieje Apostolskie*, w: *Wstęp do Nowego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Poznań 1996, s. 275–425.
- Katolicki komentarz biblijny*, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy, Warszawa 2001.
- Keener C. S., *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000.
- Kudasiewicz J., *Biblia – historia – nauka*, Kraków 1986.
- Kudasiewicz J., *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Ząbki 1999.
- Kudasiewicz J., *Jezus historii a Chrystus wiary. Jak rozumieć Pismo Święte*, Lublin 1987.
- Kudasiewicz J., Witczyk H., *Kontemplacja Chrystusa – ikony miłosiernego Ojca. Medytacje biblijno-kerygmaticzne*, Kielce 2002.
- Langkammer H., *Apostoł Paweł od nawrócenia aż po Rzym*, Lublin 2002.
- Langkammer H., *Etyka Nowego Testamentu*, Wrocław 1985.
- Langkammer H., *Ewangelia według św. Marka. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Poznań 1977.

- Langkammer H., *Paweł i Łukasz w swoich teologicznych poglądach*, в: *Studia z teologii św. Łukasza*, ред. F. Gryglewicz, Poznań – Warszawa – Lublin 1973, с. 204–213.
- Langkammer H., *Wprowadzenie do ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1982.
- Lentz J. C., *Luke's Portrait of Paul*, Cambridge 1993.
- Loska T., *Ewangelia według św. Mateusza. Księga wypełnionych obietnic Bożych*, Katowice 1995.
- Łabuda P., *Śladami św. Pawła*, Tarnów 2009.
- Łabuda P., *Śmierć i życie po śmierci według św. Łukasza*, Tarnów 2008.
- Mollat D., *Apokalipsa dzisiaj*, Kraków 1992.
- Murphy-O'Connor J., *Paul. A Critical Life*, Oxford 1997.
- Murphy-O'Connor J., *Przewodnik po Ziemi Świętej*, Warszawa 2001.
- Ogg G., *The Chronology of the Life of Paul*, London 1968.
- Paciorek A., *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000.
- Paciorek A., *Ewangelia według św. Jana. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 2000.
- Paciorek A., *Ewangelie synoptyczne*, ч. 1–3, Tarnów 2001–2002.
- Paciorek A., *Paweł Apostoł. Pisma*, ч. 1–2, Tarnów 2000.
- Paciorek A., *Q – Ewangelia Galilejska*, Lublin 2001.
- Rakocy W., *Paweł Apostoł. Chronologia życia i pism*, Częstochowa 2003.
- Rakocy W., *Paweł. Apostoł Żydów i pogan*, Kraków 1997.
- Romaniuk K., *Morfokrytyka i historia redakcji*, Warszawa 1983.
- Romaniuk K., *Soteriologia św. Pawła*, Warszawa 1983.
- Romaniuk K., *Św. Paweł – życie i dzieło*, Katowice 1988.
- Romaniuk K., *Uczniowie i współpracownicy Pawła*, Warszawa 1993.
- Rops D., *Od Abrahama do Chrystusa*, Warszawa 1995.
- Rosik M., *Trzy portrety Jezusa*, Tarnów 2007.

Salas A., *Ewangelia według św. Jana. Jezus – Ten, który stwarza nowego człowieka*, Częstochowa 2002.

Słownik teologii biblijnej, ред. X. Léon-Dufour, Poznań 1994.

Szymanek E., *Wykład Pisma świętego Nowego Testamentu*, Poznań 1990.

Świderkówna A., *Rozmowy o Biblii*, Warszawa 2006.

Teologia Nowego Testamentu, т. 3: *Listy Pawłowe, katolickie i List do Hebrajczyków*, ред. S. Rosik, Wrocław 2008.

Tronina A., *Apokalipsa – Orędzie nadziei*, Częstochowa 1996.

Vaux R. de, *Instytucje Starego Testamentu*, т. 1-2, Poznań 2004.

Weiser A., *Die Apostelgeschichte*, т. 1-2, Güterslo-Würzburg 1981-1985.

от. Петро Лабуда

 <https://orcid.org/0000-0002-9044-817X>

Папський університет Івана Павла II у Кракові

 <https://ror.org/0583g9182>

Абстракт

Добра новина. Від проповідування до написання

У книзі «Добра новина. Від проповідування до написання» отець Пьотр Лабуда пропонує інтегроване поєднання академічної екзегези та пасторальної катехези. Відштовхуючись від питання біблійного Филипа «Чи розумієш, що читаєш?» (Діян 8, 30), автор веде читача від фундаментальних понять до аналізу процесу формування євангельської традиції, показуючи, як живе слово Ісуса стало писемним свідченням Церкви. Автор аргументує, що Євангелія не слід сприймати як класичну біографію, а як богословські наративи, що відображають історію Ісуса як виконання Старого Завіту та історію спасіння. Особливості книги полягають у структурованості, чіткій методології та доступній мові. Пьотр Лабуда вміло вводить читача у дискусії новозавітної науки, також охоплює наративний підхід до Євангелій, який корисний для священнослужителів, катехитів, студентів і всіх віруючих. Значним здобутком є інтеграція джерел від біблійних текстів до Отців Церкви та сучасних документів, балансуючи історично-критичний аналіз із вірою

Церкви. Книга рекомендована широкому колу читачів – семінаристам, теологам, катехитам і мирянам, є цінною у сфері україномовної богословської літератури.

Ключові слова: екзегеза, катехеза, Євангелія, Новий Завіт

Rev. Piotr Łabuda

 <https://orcid.org/0000-0002-9044-817X>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Abstract

The good news. From preaching to writing

In the book «The good news. From preaching to writing» Rev. Piotr Labuda presents an integrated approach combining academic exegesis and pastoral catechesis. Drawing on the biblical question of Philip, «Do you understand what you are reading?» (Acts 8:30), the author leads the reader from basic concepts to an analysis of the formation process of the Gospel tradition, highlighting how the living word of Jesus became the written testimony of the Church. Labuda argues that the Gospels should not be considered traditional biographies, but theological narratives that reflect the story of Jesus as the fulfillment of the Old Testament and the story of salvation. The book is characterized by its structure, clear methodology, and accessible language. Piotr Labuda adeptly introduces readers to New Testament scholarly discussions and covers the narrative approach to the Gospels, useful for clergy, catechists, students, and believers. A significant achievement is the integration of sources from biblical texts to the Church Fathers and modern documents, balancing historical-critical analysis with the faith of the Church. The book is

recommended for a wide audience – seminarians, theologians, catechists, and laypeople – and is a valuable contribution to Ukrainian theological literature.

Keywords: exegesis, catechesis, Gospel, New Testament

Зміст

Передмова	5
Пізнаючи слово... ..	7
1. Євангеліє	9
Що означає слово «Євангеліє»?	9
Євангеліє – «Євангелізувати» – «благовістити»	11
«Євангеліє» чи «євангелії»?	12
2. Час Ісуса Христа: проповідування Доброї Новини	15
Початки Євангелія – вчення і діяльність Ісуса	15
Запам'ятати, щоб передати	16
Передавання вчення Учителя учнями	18
3. Час апостолів: поширення Доброї Новини	19
Час апостолів	19
Послання учнів як роздуми (медитація) над словами і діями Ісуса	20
Керигма і катехизація	21

4. Час редакторів: запис книг	23
Блоки усної традиції	23
Роль редакторів Євангелія	24
Євангеліє – запис справжніх слів і діянь Ісуса	25
Спільнотна спрямованість редагування Євангелій	26
Композиція Євангелія	27
Спасительна цінність Євангелія	27
Літературні жанри в Новому Завіті	28
Критерії, що застосовуються при встановленні автентичності слів і діянь Ісуса	30
5. Специфіка Євангелія	33
Євангелія як наративи	33
Євангелія як теологічні розповіді	34
Цілі Євангелія	35
Чому чотири, а не одне Євангеліє?	35
6. Синоптичні Євангелія	37
Внутрішні взаємозв'язки між синоптичними Євангеліями.	37
Синоптична проблема	38
7. Джерело Q – Галілейська Євангелія	41
Передумови існування джерела Q	41
Труднощі у прийнятті теорії про джерело Q	42
Q – Галілейська Євангелія	43
Джерело Q як Галілейське Євангеліє	44

Хто міг написати Галілейську Євангелію?	45
Час створення джерела Q	45
Автор джерела Q	46
8. Євангеліє про Ісуса Христа, Сина Божого	47
Структура найстарішого Євангелія	47
Питання авторства першої Євангелії	48
Марко і традиція Церкви	49
Автор у світлі Євангелія	51
Марко як самостійний автор	52
Хто був Марко?	52
Адресати Євангелія від Марка	54
Час створення Євангелія від Марка	55
Місце створення Євангелія від Марка	55
9. Теологія Євангелія від Марка	57
Термін «Євангеліє» у творі Марка	57
«Покайтеся і вірте в Євангелію!» (Мк 1, 15)	59
Ісус Христос – центр Доброї Новини Марка	59
«Син Божий»	60
«Месія»	61
«Син Людський»	62
Бути учнем Христа	63

10. «Перша Євангелія» – «найважливіша книга світу»	65
Структура Євангелія від святого Матвія	65
Питання авторства твору	67
Митник Матвій як автор «першої Євангелії»	68
Палестинське походження Євангелія від святого Матвія	70
Процес формування Євангелія від Матвія	71
Твір Матвія та Євангелія від Марка і від Луки	72
 11. Теологія Євангелія від святого Матвія	75
В Ісусі сповнюються обітниці Старого Завіту	75
«Син Давида»	76
«Син Божий»	76
«Слуга Ягве»	77
«Новий Мойсей»	77
Теологія Церкви – еклесіологія	77
Церква – «новий Ізраїль» – «новий народ Божий»	78
 12. Добра Новина для всіх, «хто любить Бога»	81
Лука – автор третьої Євангелії	81
Лука і Сирійська Антіохія	82
Лука і апостол Павло	83
Лука був греком чи євреєм?	84
Лука як лікар	85
Адресати третьої Євангелії	85
Будова третьої Євангелії	86

Час створення третьої Євангелії	88
Звідки Лука черпав інформацію про Ісуса?	89
13. Теологія Євангелія від Луки	91
Євангеліє від Луки – свята історія Ісуса Христа	91
Історія і теологія в третій Євангелії	92
Послання про остаточну долю людини	93
Ісус Христос як «Пророк» і «Месія», «Спаситель» і «Господь» всього всесвіту	94
Лука – богослов Церкви	95
Значення Святого Духа	96
14. Євангеліє улюбленого учня Ісуса	97
Остання з Євангелій – складний твір улюбленого учня	97
Автор четвертої Євангелії	98
«Улюблений учень», «другий учень», «учень, якого Ісус любив»	99
Йоан-апостол у світлі новозавітних писань	101
Чи точно «улюблений учень» – це апостол Іван?	102
Мета автора четвертого Євангелія	104
Адресати четвертого Євангелія	105
Місце створення Євангелія від Івана	106
Час створення четвертої Євангелії	106
Автори, редактори та джерела	107
15. Його і наша Мати... ..	109
Основні теологічні теми четвертої Євангелії	109
Особа Марії	109

«Що мені, жінко, – а й тобі?» (Ів 24)	110
Символічне значення весілля в Кані Галілейській	112
Марія – свідок завершення публічної діяльності Ісуса	114
 Бібліографія (вибрана)	 117
 Абстракт	 121
 Abstract	 123

Переклад на українську мову книги о. д-ра наук Пьотра Лабуди проф. Папського Університету Йоана Павла II у Кракові «Добра новина. Від проповідування до написання» — це вдала спроба поєднати академічну екзегезу з пасторальною катехезою. Виходячи з біблійного запитання Филипа «Чи розумієш, що читаєш?» (Діян 8, 30), автор послідовно веде читача від базових понять («Євангеліє», «євангелізувати») до історії формування євангельської традиції, демонструючи, як живе слово Ісуса стало писемним свідченням Церкви. Отець Пьотр Лабуда переконливо показує, що Євангелія — це не біографії у сучасному сенсі, а богословські наративи, в яких історія Ісуса відображається як звершення Старого Завіту та як історія спасіння.

«Добра новина. Від проповідування до написання» — це зріле, доступне й водночас науково обґрунтоване введення в біблійну теологію Нового Завіту. Воно може допомогти не лише краще розуміти біблійний текст, а й молитися ним, виховуючи в читачеві те, до чого спонукає саме Євангеліє: віру, що веде до спасіння.

+ Мечислав Мокшицький
Архієпископ Митрополит Львівський

Uniwersytet Papieski
Jana Pawła II
w Krakowie

